ПЕРШЫ МІЖНАРОДНЫ КАНГРЭС ДАСЛЕДЧЫКАЎ БЕЛАРУСІ

ПРАЦОЎНЫЯ МАТЭРЫЯЛЫ

Том 1, 2012

THE FIRST INTERNARIONAL CONGRESS OF BELARUSIAN STUDIES

WORKING PAPERS

Volume 1, 2012

ISBN 978-9955-12-804-5 (ONLINE)
ISBN 978-9955-12-803-8

Vytautas Magnus University

Першы Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі

Працоўныя матэрыялы

Том 1 (2012)

The First International Congress of Belarusian Studies

Working Papers

Volume 1 (2012)

Vytautas Magnus University Press
Kaunas, Lithuania, 2011

UDK 323.2(476)(063)
Fi319

Першы Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі

Працоўныя матэрыялы

Том 1 (2012)

Першы Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі адбыўся 23-25 верасня 2011 года ў Коўна (Літва)

Заснавальнікі і партнёры
Інстытут палітычных даследаванняў "Палітычная сфера" (Беларусь)
Універсітэт Вітаўта Вялікага (Літва)
Інстытут Вялікага Княства Літоўскага (Літва)

Міжнародны Кансорцыум "ЕўраБеларусь" (Беларусь)
Беларускі інстытут стратэгічных даследаванняў (Беларусь)
Інтэрнэт-часопіс "Новая Эўропа" (Беларусь)
Сайт экспертнай супольнасці "Наше мнение" (Беларусь)
Часопіс "Arche" (Беларусь)
Еўрапейскі Цэнтр па пытаннях меншасцяў (Германія)
Інтэрнэт-выданне "BelarusDigest" (Вялікабрытанія)
Праграма "Лятучы ўніверсітэт" (Беларусь)
Фонд імя Конрада Адэнаўэра (Германія)
Агенцыя гуманітарных тэхналогій/Цэнтр сацыяльных інавацый (Беларусь)
Цэнтр усходняй палітыкі (Літва)

Выданне падрыхтаванае дзякуючы падтрымцы *Фонду ім. Конрада Адэнаўэра*

Konrad Adenauer Stiftung

ISBN 978-9955-12-804-5 (online)
ISBN 978-9955-12-803-8

UDK 323.2(476)(063)
Fi319

The First International Congress of Belarusian Studies
Working Papers
Volume 1 (2012)

The First International Congress of Belarusian Studies was held on September 23-25, 2011 in Kaunas (Lithuania).

Proof-reading
Volha Hapiejeva (Belarusian and English)
Stefanija Kalinoŭskaja (Russian)
Maksim Alieksandrovič (English)
Tomasz Błaszczyk (Polish)

Design and Layout
Dzmitry Isajeŭ

Founders and Organizers
Political Sphere Institute of Political Studies (Palityčnaja Sfiera) (Belarus)
Vytautas Magnus University (Lithuania)
Institute of the Grand Duchy of Lithuania (Lithuania)

EuroBelarus International Consortium (Belarus)
Belarusian Institute for Strategic Studies (Belarus)
Novaja Eŭropa / New Europe online magazine (Belarus)
Našie Mnienije / Our Opinion Expert Community web-site (Belarus)
Arche Journal (Belarus)
The European Centre for Minority Issues (Germany)
BelarusDigest online magazine (United Kingdom)
Flying University program (Belarus);
Agency of Humanitarian Technologies/ Centre for Social Innovations (Belarus);
East Politics Centre public institution (Lithuania)

The volume is published with support of *Konrad Adenauer Stiftung*

Konrad Adenauer Stiftung

ISBN 978-9955-12-804-5 (online)
ISBN 978-9955-12-803-8

Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі
International Congress of Belarusian Studies
Tarptautinis Baltarusijos tyrimų kongresas

Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі быў заснаваны 6 кастрычніка 2010 года ў г. Коўна (Літва) на сустрэчы прадстаўнікоў беларускай і літоўскай акадэмічнай і экспертнай супольнасці.

Кангрэс ініцыяваны як штогадовая сустрэча беларускіх і замежных навукоўцаў, экспертаў, аналітыкаў, прадстаўнікоў грамадскіх і дзяржаўных інстытуцый, якія займаюцца даследаваннем Беларусі.

Місія Кангрэса – развіццё супольнасці навукоўцаў, аналітыкаў і экспертаў, а таксама спрыянне больш глыбокаму разуменню Беларусі ў акадэмічным і грамадскім асяродку краіны, рэгіёну і свету.

Кангрэс бачыцца месцам прэзентацыі вынікаў працы навукоўцаў і экспертаў на працягу года. Акрамя гэтага, правядзенне Кангрэса з'яўляецца выдатнай магчымасцю для распрацоўкі новых жыццяздольных даследчых і грамадскіх праектаў, абмену меркаваннямі і ідэямі, усталявання нефармальных кантактаў. Кангрэс дазволіць сістэматызаваць веды пра Беларусь, а таксама заахвоціць практыку ўзаемнага супрацоўніцтва і камунікацыі.

Кангрэс разлічаны на ўдзел шырокага кола спецыялістаў з Беларусі, Еўрапейскага Саюза, Расіі, ЗША, Украіны і іншых краінаў свету.

Праца Кангрэса спалучае традыцыйныя пасяджэнні з арганізацыяй экспертных панэляў і грамадскіх дыскусій па актуальным тэмам беларускай палітыкі, культуры, грамадства, рэгіянальнага і міжнароднага супрацоўніцтва.

The International Congress of Belarusian Studies was founded at the meeting of Belarusian and Lithuanian scholars and experts in October 6, 2010 in Kaunas, Lithuania.

The Congress was initiated as an annual meeting of Belarusian and foreign scholars, experts, analysts and representatives of civil society and government institutions, which are involved in studying Belarus.

The Congress' mission is to promote a deeper understanding of Belarus in academic and civil communities of the country, region and world.

The Congress aims to become a place for presentation of outcomes of scholarly and expert activities, produced throughout the year. In addition, the Congress is an excellent opportunity to develop new research and community projects, to exchange views and ideas and to establish informal contacts.

The Congress combines traditional academic activities with expert panels and public discussions on topical issues of Belarusian politics, culture, society, regional and international cooperation.

2010 m. spalio 6 d. Kaune (Lietuva) susirinkę baltarusių ir lietuvių mokslininkai ir ekspertai nutarė surengti tarptautinį Baltarusijos tyrimų kongresą.

Tokie kongresai turėjo tapti kasmetiniais baltarusių ir kitų šalių mokslininkų, ekspertų, analitikų, visuomeninių organizacijų ir valstybinių institucijų atstovų, besidominčių Baltarusija bei atliekančių jos tyrimus, suvažiavimais.

Kongreso misija – išvystyti mokslininkų, analitikų ir ekspertų visuomenę, siekti geresnio Baltarusijos supratimo tarp akademinių ir visuomeninių centrų šalyje, regione ir pasaulyje.

Kongresas turėtų tapti mokslininkų ir ekspertų per metus atliktų darbų rezultatų pristatymo vieta. Taipogi kongresas gali būti puikia vieta, kur gimtų nauji tyrimų ar visuomeniniai projektai, būtų keičiamasi idėjomis ar užmezgami nauji neformalūs kontaktai.

Kongreso darbą nutarta organizuoti sukuriant įvairias ekspertų ir diskusijų darbo grupes, kuriose būtų gvildenamos aktualios baltarusiškos politikos, kultūros, visuomenės tyrimų, regioninio ir tarptautinio bendradarbiavimo temos.

Web: http://icbs.lt, http://icbs.palityka.org/
e-mail: icbs@palityka.org
Tel. (BY) + 375 29 673 32 96
Tel. (LT) + 370 68 63 11 46
Fax. + 370 37 20 38 58

1

2

3

4 НАЦЫЯ Ў ЦЭНТРАЛЬНА-ЎСХОДНЯЙ ЕЎРОПЕ: СУПОЛЬНАСЦЬ І ІДЭНТЫЧНАСЦЬ

5

6

7

8

ПРАВЯДЗЕННЕ КАМАСАЦЫІ Ў ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ Ў 1921–1939 ГГ.

ВІТАЛЬ ГАРМАТНЫ

Анатацыя: У артыкуле разглядаецца правядзенне камасацыі (хутарызацыі) на землях Заходняй Беларусі ў 1921–1939 гг. Аўтар артыкула паказвае, што мясцовыя сяляне значна пакутавалі ад цераспалосіцы і малазямелля, і таму польскія ўлады правялі ў 1920–1930-я гг. аграрную рэформу, адной з галоўных складаных частак якой была камасацыя. Правядзенне камасацыі суправаджалася выданнем сялянам з боку ўрада ільготных крэдытаў. Дзякуючы ажыццяўленню ў Заходняй Беларусі хутарызацыі, паменшылася колькасць неабходных сялянам працадзён для апрацоўкі асабістага надзела, палепшылася якасць апрацоўкі зямлі і, адпаведна, вырасла ўраджайнасць.

Ключавыя словы: цераспалосіца, камасацыя, сельская гаспадарка, хутар, крэдыт.

COMASATION IN WESTERN BELARUS IN 1921–1939

Abstract: The article tells about the realization of comasation in Western Belarus in 1921-1939. The author shows suffering of local peasantry and necessity of the agrarian reform which was implemented by the Polish government in 1921-1939. Realization of comasation was accompanied by distribution of credits. Thanks to comasation in Western Belarus, the quantity of working days necessary for the peasants to cultivate their lands decreased, the quality of farming improved, thus increasing the productivity.

Keywords: Open Field System, Comasation, Agriculture, Farmstead, Credit.

Паводле дадзеных сельскагаспадарчага перапісу, праведзенага польскімі ўладамі 30 верасня 1921 г., колькасць сялянскіх цераспалосных гаспадарак, у якіх налічвалася па 6–10 раскіданых невялікіх зямельных надзелаў, складала ў сярэднім па II Рэчы Паспалітай 23,5 % (Гольдштейн, 1940:196). Асабліва вялікаю была цераспалосіца ў паўднёвых і ва ўсходніх ваяводствах, а ў заходніх (землі, якія раней знаходзіліся ў складзе Прускай і Аўстра-Венгерскай імперый) яна фактычна адсутнічала. Каля 40 % гаспадарак усходніх ваяводстваў мелі некаторыя зямельныя надзелы шырынёю ад 1 да 2 метраў, а 14 % гаспадарак менш за 1 метр ў шырыню, з-за чаго на такіх надзелах селяніну з канём было цяжка нават развярнуцца. Цераспалосіца падзялялася на ўнутраную (на абшары вёскі знаходзіліся надзелы толькі мясцовых сялян) і знешнюю (на абшары вёскі знаходзіліся надзелы сялян іншых вёсак).

Наяўнасць цераспалосіцы можна растлумачыць хуткім драбненнем сялянскіх гаспадарак і немагчымасцю набыць зямлю ў адным месцы з-за яе дэфіцыту. Восенню 1921 г. у Заходняй Беларусі налічвалася 349.239 самастойных сялянскіх гаспадарак з надзеламі да 50 га, якія валодалі 2.392.388 га зямлі. Каля 207.900 гаспадарак заходнебеларускіх сялян былі цераспалоснымі (размешчанымі ў аддаленых мясцовасцях, у так званым "шахматным парадку") і вузкапалоснымі (даўжыня якіх ў адносінах да шырыні складала менш як 15 разоў): з іх сяляне, якія мелі ад 1 да 2 га зямлі складалі 14,8 %, ад 2 да 5 га – 44,2 %, ад 5 да 10 га – 29,5 %, ад 10 да 20 га – 9,6 %, ад 20 да 50 – 1,9 % (заможныя сяляне) (Сорокин, 1968:100). Такім чынам, 59 % цераспалосных гаспадарак прыпадала на малазямельныя з надзелам да 5 га.

Цераспалосіца абцяжарвала сялян, аказвала адмоўны ўплыў на якасць апрацоўкі зямлі і садзейнічала зніжэнню паказчыкаў ураджайнасці сялянскіх надзелаў, таму правядзенне камасацыі (аб'яднання раскіданых сялянскіх надзелаў у адзін з перанясеннем сюды хаты і стварэннем такім чынам хутара) на землях Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны было жыццёва неабходна і надзвычай актуальна для далейшага паспяховага развіцця асабістых сялянскіх гаспадарак. На землях карэннай Польшчы правядзенне камасацыі распачалося яшчэ ў 1919 г., а на тэрыторыі ўсходніх ваяводстваў яно стала магчымым толькі пасля заканчэння Савецка-польскай (1919–1921 гг.) вайны.

Як прыклад надзвычай высокай цераспалосіцы можна адзначыць сялянскую гаспадарку ў Гродзенскім павеце Беластоцкага ваяводства, якая ў 1921 г. распадалася прыкладна на 400 невялікіх надзелаў. Гаспадаркі вёскі Голдаў Лідскага павета Навагрудскага ваяводства па стане на 30 ліпеня 1924 г. распадаліся на 69–75 надзелаў ворных зямель і 22–25 лугоў, адносіны шырыні да даўжыні якіх звычайна складалі

ад 1 да 150. У вёсцы Матуйзы-Блондзішкі Лідскага павета, гаспадаркі распадаліся на 20–30 надзелаў, многія з якіх мелі ў даўжыню каля 600 метраў і ў шырыню ўсяго 3 метры (Staniewicz, 1923: 56).

1. Асноўным законам, што рэгламентаваў правядзенне камасацыі, стаў закон ад 31 ліпеня 1923 г. аб ажыццяўленні ссялення, паводле якога сяляне атрымоўвалі новы надзел, па грашовай вартасці прыкладна роўны страчаным. Паводле закону, з ліку вяскоўцаў, якія пераходзілі на хутар, стваралася Рада ссялення, якая кіравала працэсам перасялення, а з ліку асабіста незацікаўленых у выніках камасацыі асоб – Ацэначная камісія, што займалася ацэнкаю грашовай вартасці земляў, што ссяляліся (DURP, 1923: 1050–1056).

Працэс камасацыі быў доўгім і складаным, асабліва перанясенне хаты і гаспадарчых будынкаў на новае месца, таму польскім урадам з мэтаю дапамогі хутаранам прынята распараджэнне ад 14 студзеня 1927 г. аб выдачы сялянам, што пераходзілі на хутар, банкаўскіх крэдытаў, якія звычайна выдаваліся пад іпатэчнае забеспячэнне (DURP, 1927: 45-47). У першую чаргу крэдыты атрымлівалі сяляне, якія пераносілі на новае месца гаспадарчыя будынкі.

Заходнебеларускія сяляне ў большасці падтрымлівалі камасацыю, бо шмат пакутавалі ад цераспалосіцы і лічылі, што пасля “можа трохі і лепей будзе”. Так, напрыклад, 16 сакавіка 1927 г. сяляне вёскі Матылі Берштаўскай гміны Гродзенскага павета Беластоцкага ваяводства звярталіся ў павятовую зямельную ўправу з просьбаю аб пазачарговым правядзенні ў іх вёсцы камасацыі, бо звярталіся ўжо ў другі раз, а першае паданне (заява) хутчэй за ўсё загінула падчас пажару ў гміннай управе Берншты ў студзені 1926 г., але дакладна сяляне не ведалі. Просьба сялян была задаволена ўладамі, і ў быў вёску накіраваны землямер для ажыццяўлення неабходных работ (ДАГВ, Ф. 718).

Нягледзячы на тое, што сяляне Заходняй Беларусі выказваліся пераважна за ажыццяўленне камасацыі, першапачаткова яна ішла даволі марудна з-за цяжкага матэрыяльнага становішча мясцовага насельніцтва, малой колькасці сялянскіх паселішчаў, вялікага аб’ёму неабходных работ і неспрыяльных прыродных і кліматычных умоў. Акрамя таго, землі ў Заходняй Беларусі былі слабаўраджайнымі і адносіліся ў асноўным да IV, і нават V класа.

Дробным заходнебеларускім сялянам для пераадолення негатыўных момантаў перасялення на хутар, звязаных, у першую чаргу, з вялікімі фінансавымі расходамі па перанясенні хаты і гаспадарчых будынкаў на новы надзел, і для паспяховага далейшага развіцця асабістай гаспадаркі неабходна была дадатковая прырэзка ворных зямель (Кухарев, 1975: 39). Купіць дадатковую зямлю сялянам было цяжка з-за

яе высокага кошту. Так, на 1927 г. у сярэднім па Заходняй Беларусі 1 га зямлі каштаваў 600–700 злотых, у той час як рабочы конь – 150–200, дойная карова – 100–200, 1 цэнтнер жыта – 35–37.

Варта адзначыць, што правядзенне такіх карэнных пераўтварэнняў, як камасацыя, не магло не выклікаць канфліктаў і непаразуменняў паміж уладамі і самімі заходнебеларускімі сялянамі. Так, напрыклад, 17 верасня 1926 г. сялянка вёскі Тамашоўка Крэўскай гміны Ашмянскага павета Віленскага ваяводства Алімпія Дземідовіч (у дзявоцтве Стэфаноўская) звярталася да павятовага зямельнага камісара з просьбаю аб выдзяленні належнага ёй пасля смерці бацькі надзела зямлі ў 4 дзесяціны. На азначаных землях гаспадарыў брат Алімпіі, Канстанцін Стэфаноўскі, з якім яна ў прысутнасці сведкаў заключыла вусную дамову: калі сястра, пашлюбаваўшыся, атрымае пасаг, то зямля застанецца Канстанціну, а калі не, то частку зямлі яна забярэ сабе. Дземідовіч скардзілася, што жыхары вёскі Паклева пагадзіліся на правядзенне ў іх мясцовасці камасацыі і падпісалі дамову, аб чым яе не папярэдзілі, і таму прасіла павятовага зямельнага камісара аб выдзяленні належнай ёй зямлі, бо абяцанага пасагу яна не дачакалася, і ў яе стварылася ўражанне, што брат збіраецца прысвоіць яе зямлю. Пасля працяглага разгляду прашэння 19 снежня 1929 г. улады пастанавілі выдзеліць Алімпіі належны ёй надзел (ЗДАМ).

Многія сяляне Заходняй Беларусі былі незадаволены атрыманымі пры камасацыі зямельнымі надзеламі, але звычайна атрымоўвалі адказ, што атрымалі надзел, у цэлым па грашовай вартасці прыкладна роўны страчаным. Так, 8 ліпеня 1929 г. селянін вёскі Галаўнічы Верцялішскай гміны Гродзенскага павета Беластоцкага ваяводства Ян Кірко скардзіўся, што землямер выдзеліў яму луг у 2 надзелах за 4 кіламетры ад сядзібы, прычым самых мокрых і горшай якасці. Селянін паведамляў, што з'яўляецца інвалідам Першай сусветнай вайны, і таму не ў стане весці такую гаспадарку, прасіў правесці справядлівы падзел, бо многія багатыя і здаровыя яго суседзі атрымалі нашмат лепшыя надзелы. У адказе адзначалася, што надзел знаходзіцца ўсяго за 1 кіламетр ад сядзібы, а пажаданні селяніна па магчымасці будуць улічаны (ДАГВ, Ф. 89).

Усяго за 1921–1939 гг. польскімі ўладамі ў Заходняй Беларусі створана каля 259.300 хутарскіх гаспадарак агульнаю плошчаю 1.900.000 га: з 1923 г. па 1929 г. скамасавана каля 37.000 сялянскіх гаспадарак, якія валодалі 390.300 га, а за 1929–1939 гг. – 222.300 гаспадарак з 1.538.300 га зямлі (Maly rocznik statystyczny, 1939:70). Камасацыя садзейнічала павышэнню дабрабыту мясцовага сялянства і паляпшэнню метадаў апрацоўкі зямлі, але цалкам вырашыць аграрнае пытанне яна не змагла (Odlanicki-Poczobutt, 1936: 448–450).

Дзякуючы правядзенню камасацыі, сельская гаспадарка Заходняй Беларусі ў 1921–1939 гг. здолела на сярэдзіну 1920-х гг. дасягнуць даваеннага ўзроўню і часткова пераадолець наступствы сусветнага эканамічнага крызісу 1929–1933 гг., а ўзровень ураджайнасці асноўных сельскагаспадарчых культур (за выключэннем пшаніцы і цукровых буракоў) перад Другой сусветнай вайной дасягнуў адпаведных паказчыкаў перад Першай сусветнай вайной, калі ўраджайнасць была найвышэйшай: так, ураджайнасць пшаніцы ў 1934–1938 гг. складала **ў цэлым па Польшчы** 11,9 цэнтнераў з 1 га (у 1909–1913 гг. – 12,4), жыта – 11,2 (11,2), ячменя – 11,8 (11,8), аўса – 11,4 (10,2), бульбы – 121 (103), цукровых буракоў – 216 (245) (Landau, 1968:199).

Бібліяграфія

1. Гольдштейн, И. И. (1940). *Аграрные отношения в бывшей Польше, Западной Украине и Западной Белоруссии.* Москва: Государственное социально-экономическое издательство.

2. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці (ДАГВ). Ф. 89, Воп. 1, Спр. 68, Арк. 23. Дело о проведении хуторизации деревни Головниче Вертелишской гмины Гродненского повета.

3. ДАГВ. Ф. 718, Воп. 1, Спр. 30, Арк. 17. Документы об объединении земельных наделов д. Мотыли (решения, протоколы, заявления, переписка и др.).

4. Занальны дзяржаўны архіў у г. Маладзечна (ЗДАМ). Ф. 306, Воп. 1, Спр. 51, Арк. 27, 28, 128. Дело о разбивке на хутора дер. Паклево, Гольшанской гмины.

5. Кухарев, Б. Е. (1975). *Сельское хозяйство Западной Белоруссии (1919–1939 гг.).* Минск: Вышэйшая школа.

6. Сорокин, А. А. (1968). *Аграрный вопрос в Западной Белоруссии (1920–1939 гг.).* Минск: Наука и техника.

7. Landau, Z. (1960). *Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939. (1920–1939 гг.).* Warszawa: Książka i Wiedza.

8. Maly rocznik statystyczny (1939). Warszawa, Główny Urząd Statystyczny.

9. Dziennik Urzędowy Drugiej Rzeczypospolitej (DURP) (1927). Rozporządzenie Ministra Reform Rolnych z dnia 14 stycznia 1927 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu o państwowej pomocy kredytowej przy scalaniu gruntów, № 6. Poz. 36.

10. DURP (1923). Ustawa z dnia 31 lipca 1923 r. o scalaniu gruntów, № 92, Poz. 718.

11. Odlanicki-Poczobutt, St. (1936). *Województwo Nowogródzkie.* Wilno: Nakładem Wileńskiej Izby Rolniczej.

12. Staniewicz, W. (1923). *Matujzy Bolondziszki: wieś powiaty Lidzkiego.* Wilno, Gebethner i Wolff.

О ПРИЧИНАХ СЛАБОСТИ БЕЛАРУССКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ В ПОЛЬШЕ (1921–1939 гг.)

ГЕННАДИЙ ДЕДУРИН

Аннотация: В данной работе предпринята попытка установить основные причины слабости беларусского национального движения в межвоенной Польше. Среди прочих факторов автор выделяет отсутствие популярного национального мифа; последствия долговременной полонизации и русификации региона; малочисленность национальной буржуазии и интеллигенции при низком уровне национального самосознания беларусского крестьянства; отсутствие единства в среде беларусских политиков и заинтересованности в поддержке национального движения со стороны других стран.

Ключевые слова: Западная Беларусь, национальное движение, политика ассимиляции, национальное самосознание.

THE REASONS FOR THE WEAKNESS OF THE BELARUSIAN NATIONAL MOVEMENT IN POLAND IN 1921–1939

Abstract: In this work, an attempt to establish the main reasons of the weakness of the Belarusian national movement in the interwar Poland is made. Among other factors, the author identifies the lack of a popular national myth, consequences of a long-term Polonization and Russification in the region, the small number of the national bourgeoisie and intellectuals with a low level of national consciousness of the Belarusian peasantry, the lack of unity among Belarusian politicians and absence of interest in support of the national movement from other countries.

Keywords: Western Belarus, National Movement, the Policy of Assimilation, National Self-Consciousness.

Во времена второй Речи Посполитой существовало достаточно много беларусских партий и организаций национальной направленности. Однако значимым влиянием в западнобеларусском, преимущественно крестьянском, обществе они не обладали. Особенно это было заметно на фоне деятельности представителей других национальных движений в межвоенной Польше – немецкого, литовского, украинского.

Относительная слабость беларусского национального движения обусловливалась целым рядом факторов, порождённых социокультурными особенностями региона. В тезисной форме обозначим наиболее важные из них:

– отсутствие у беларусов собственной национальной мифологемы, к которой могли бы апеллировать представители беларусских организаций (к примеру, такой, как казацкая государственность для украинцев). Связь с Великим княжеством Литовским, на часть исторического наследия которого по праву претендуют беларусы, была слишком отдалённой во времени и малоактуальной для большинства населения региона;

– Западная Беларусь до вхождения в состав Польши долгое время (со времён третьего раздела Речи Посполитой в 1795 году) пребывала в составе Российской империи, власти которой после подавления польского восстания 1830–1831 жёстко пресекали любые попытки активизировать рост национального самосознания населения её западных регионов. Со второй половины XIX века в беларусском обществе активно насаждалась идея "западнорусизма" (М. Коялович), суть которой состояла в том, что беларусы являются самобытной частью русского народа, как и сами русские и украинцы. Распространение подобных взглядов, особенно в среде беларусской интеллигенции, существенно замедлило становление национального движения, его переход из культурнической в политическую фазу;

– незначительная прослойка в структуре западнобеларусского общества, более 90 % которого составляли крестьяне, национальной буржуазии и интеллигенции, то есть тех социальных групп, которые могли бы стать главной движущей силой национального движения. Такие же проблемы вставали и перед национальными движениями украинцев и литовцев. Однако они в какой-то степени компенсировались наличием у первых национальной церкви (Украинская автокефальная греко-католическая церковь (УАГКЦ)), а у вторых – собственного независимого государства. Это обусловило тот факт, что уровень национального самосознания украинского и литовского крестьянства был всё же несколько выше, чем беларусского;

– в свою очередь, крайне низкий уровень национального самосознания западнобеларусского крестьянства, феномен "тутейшести", об-

условил его восприимчивость к коммунистической пропаганде и пассивность в борьбе за отстаивание собственных национальных прав;

– сложившаяся конфессиональная ситуация в крае обусловила то, что активную роль в национальном движении играли беларусы-католики, составлявшие меньшую часть населения региона, а православное большинство (около 75 % населения) практически в нём не участвовало. Православная церковь, долгое время являвшаяся проводником имперской политики в регионе, лишившись в межвоенный период государственной поддержки, скорее была готова пойти на компромисс с польской властью (что и произошло в середине 1930-х гг. – движение православных поляков), чем принять действенное участие в национальной борьбе беларусов;

– неспособность большинства представителей национального движения эффективно сочетать в своих программах лозунги как национального, так и социально-экономического характера, что позволило бы расширить социальную базу этих движений. Об этом может свидетельствовать пример Беларусской крестьянско-рабочей Громады, которая за непродолжительное время своего существования (1925–1927) сумела привлечь в свои ряды около 100 тысяч жителей Западной Беларуси, но не смогла развить успех, став жертвой репрессивной политики польской власти, что, в свою очередь, явилось ответом Варшавы на сближение лидеров Громады с представителями коммунистического подполья;

– отсутствие поддержки национального движения извне. Так, СССР поддерживал только силы леворадикальной ориентации, отдававшие приоритет решению социально-экономических проблем над национальными проблемами и с конца 1920-х до середины 1930-х вообще находившиеся на позициях национального нигилизма. Литва была заинтересована в поддержке беларусского движения лишь до момента окончательного (в тот период) решения вопроса о статусе Вильно в 1923 году;

– отсутствие единства собственно в среде беларусского национального движения, в котором в межвоенном периоде чётко прослеживалось три основных течения: леворадикальное (Беларусская революционная организация, Коммунистическая партия Западной Беларуси, "Змаганне"); полонофильское (Центросоюз, Таварыства беларускай асветы) и национально-демократическое (Беларуская хрысціянская дэмакратыя – Беларускае нацыянальнае аб’яднанне, Беларускі студэнцкі саюз). Ни одна из упомянутых организаций не сумела получить действительно массовую поддержку в Западной Беларуси.

Этот комплекс факторов обусловил относительно небольшое влияние национального движения на ситуацию в Западной Беларуси

межвоенного периода. Однако даже в такой крайне неблагоприятной обстановке представители беларусских партий и организаций внесли свой посильный вклад в становление беларусской нации и борьбу с ассимиляцией беларусов, способствуя росту их национального самосознания.

МЕХАНІЗМ ПАЛАНІЗАЦЫІ СЯЛЯНСКАГА НАСЕЛЬНІЦТВА ПАЛЕСКАГА ВАЯВОДСТВА Ў ПРАЕКТАХ ПОЛЬСКІХ ПАРТЫЙ УРАДАВАЙ АРЫЕНТАЦЫІ Ў 1928–1939 ГГ.

АЛЕНА ДЗМІТРУК

Анатацыя: Польскія ўрадавыя партыі ў 1928–1939 гг. вырашалі праблему паланізацыі сялянскага насельніцтва Палескага ваяводства. У выніку фактычна быў створаны механізм уздзеяння на масы, які абапіраўся на ўніфікаваныя прававыя нормы і знешне не адрозніваўся ад агульнапольскага, але ў ваяводстве па-іншаму былі размеркаваны функцыі паміж элементамі дзяржаўнай сістэмы. Галоўны цяжар работы сярод насельніцтва быў пакладзены не на добраахвотныя грамадскія арганізацыі, а на органы тэрытарыяльнага самакіравання.

Ключавыя словы: Юзаф Пілсудскі, Лагер Нацыянальнага Аб’яднання, Палескае ваяводства, паланізацыя, польскія партыі.

THE MECHANISM OF POLONIZATION OF THE PEASANT POPULATION OF PALESSIE VOIVODESHIP IN THE PROJECTS OF POLISH GOVERNMENTAL PARTIES IN 1928—1939

Abstract: The Polish governmental parties in 1928–1939 solved a problem of assimilation of agricultural population in Paleśsie voivodeship (province). As a result, the mechanism of influence on people was created which was based on the unified legal norms and did not differ from the Polish one, but in Paleśsie voivodeship, the functions of the elements of the state system were distributed in a different way. The main burden of work with population was placed on bodies of local self-management but not on voluntary public organizations.

Keywords: Józef Piłsudski, Camp of National Association, Paleśsie Voivodeship, Assimilation, Polish Parties.

Праекты партый урадавай арыентацыі (Беспартыйны блок супрацоўніцтва з урадам маршала Ю. Пілсудскага (ББ) і Лагер Нацыянальнага Аб'яднання (ЛНА) у сферы грамадска-гаспадарчай працы – важныя крыніцы, якія ва ўмовах правядзення прыхаванай палітыкі ўлад дазваляюць зразумець мэты дзейнасці ўрада Рэчы Паспалітай Польшчы ў 1926–1939 гг. на Палессі. Перад ББ на Палесіі была пастаўлена задача ўцягнуць сялянскія масы ва ўрадавыя арганізацыі, а ЛНА перайшоў да іншай фазы – палітычнага звязвання сельскага насельніцтва з польскай дзяржаўнасцю.

Метадам працы для ББ вызначана рацыянальнае ўдасканаленне арганізацыі вытворчых груп і грамадскае выхаванне. У рамках Палескай ваяводскай арганізацыі блока ў 1933 г. распрацавана арганізацыйная форма працы ўрада на Палессі ў грамадска-гаспадарчай галіне – павятовыя сельскагаспадарчыя саюзы. З аднаго боку, яны адпавядалі патрабаванням урада: ахоплівалі ўвесь комплекс сельскагаспадарчых праблем ваяводства, аб'ядноўвалі ўвесь спектр грамадска-гаспадарчых арганізацый, былі фінансава самадастатковымі. З другога боку, улічвалі мясцовыя асаблівасці ваяводства і дазвалялі ўцягнуць у арганізацыю шырокія масы сялян, забяспечвалі кіраўнічую ролю палякаў праз апору на спаланізаванае самакіраванне і кантроль над грамадска-гаспадарчай работай старастаў. Працягласць выхаваўчага ўздзеяння на сялянскае насельніцтва забяспечана праз вызначэнне крыніц фінансавання арганізацыі, дакладнае размеркаванне функцый паміж рознымі ўстановамі.

Недахопам гэтай формы стала парушэнне адзінства пабудовы адміністрацыі і грамадскіх арганізацый ў дзяржаве як цэласнасці. У ходзе рэалізацыі праекта ўлады прыйшлі да высновы, што ступень уплыву на масы, незалежна ад канкрэтных сельскагаспадарчых акцый, залежыць ад актыўнасці лідараў, а кансалідацыя разнародных элементаў – ад старасты. Далейшая эвалюцыя створанай сістэмы назіраецца ўжо ў рамках другой урадавай партыі.

Палескае аддзяленне акруговай сельскагаспадарчай секцыі ЛНА захавала вынайдзеную ў рамках ББ арганізацыйную форму, але перамясціла яе на ўзровень гміны, што дазваляла прасунуць працу ўрада ўглыб грамадства. Пры вызначэнні новай мэты – звязванне сялянскага насельніцтва з польскай дзяржаўнасцю – аўтаматычна змяніўся склад партыі (яе членамі маглі стаць толькі палякі) і метад, які заключаўся ў павышэнні культурна-гаспадарчага ўзроўню сельскага насельніцтва Палесся і грамадскім выхаванні.

Праблему паланізацыі гаспадарчага жыцця Палесся ЛНА прапаноўваў вырашаць праз каардынацыю польскіх сіл, іх рацыяналь-

ны падзел. У выніку размеркавання функцый у галіне культурна-гаспадарчых прац сярод сялянскага насельніцтва кіраўнічую ролю надалі прафесійнаму самакіраванню, каардынацыю польскіх сіл і сродкаў павінны былі забяспечыць павятовыя сельскагаспадарчыя камісіі на чале са старастам, а непасрэдную працу сярод насельніцтва выконвалі гмінныя сельскагаспадарчыя саюзы.

Фактычна быў створаны механізм уздзеяння на масы, які абапіраўся на ўніфікаваныя прававыя нормы і знешне не адрозніваўся ад агульнапольскага, але на Палессі па-іншаму былі размеркаваны функцыі паміж элементамі дзяржаўнай сістэмы. Галоўны цяжар работы сярод насельніцтва быў пакладзены не на добраахвотныя грамадскія арганізацыі, а на органы тэрытарыяльнага самакіравання. Пра эфектыўнасць дадзенага механізму цяжка казаць, бо праз два гады Польская дзяржава перапыніла свае існаванне.

ВЛАДАС СТАНКЯВИЧУС И "СУДЬБЫ НАРОДОВ РОССИИ"

АНДРЕЙ КИШТЫМОВ

Аннотация: В 1921 году в Берлине опубликована книга В.Б. Станкевича "Судьбы народов России: Белоруссия. Украина. Литва. Латвия. Эстония. Армения. Грузия. Азербайджан. Финляндия. Польша". Это была первая комплексная попытка определить роль национальных проблем в распаде Российской империи. Это также и первый взгляд "извне" на судьбу беларусского национального движения, его генезис, историю и политическую борьбу в начале XX века за беларусское национальное самоопределение.

Ключевые слова: политическая история России, революция, национальное движение, Беларусь.

VLADAS STANKEVIČIUS AND "THE FATE OF THE PEOPLES OF RUSSIA"

Abstract: In 1921, a book by Vladas Stankevičius (Vladimir Stankevich) "The Fate of the Peoples of Russia. Belarus. Ukraine. Lithuania. Latvia. Estonia. Armenia. Georgia. Azerbaijan. Finland. Poland" was published in Berlin. It was the first comprehensive attempt to define the role of national problems in the decay of the Russian Empire. This was also the first look "from the outside" on the Belarusian national movement, its genesis, history and political struggle in the early twentieth century for the Belarusian national self-determination.

Keywords: Political History of Russia, Revolution, National Movement, Belarus.

Биография Владаса Станкявичуса (он же – Владимир Бенедиктович Станкевич, а также – Владас Станка) выглядит достаточно неординарно даже на фоне весьма стремительных мировых политических карьер XX столетия. Уроженец "западных окраин" Российской империи (родился 4 января 1884 года в Биржае Ковенской губернии), он учился в гимназиях Риги и Петербурга и окончил юридический факультет Петербургского университета (1908). Позднее, с 1913 года – магистр права и там же приват-доцент. Занимал видное место в политической жизни России: народный социалист, трудовик, секретарь фракции трудовой группы в III Государственной думе.

С началом Первой мировой войны поступил в военное училище, после окончания которого в 1915 году служил военным инженером. Позднее в Петрограде преподавал фортификацию в училище военных инженеров. Совместно с генералом Яковлевым и полковником Бартошевичем выпустил учебник по фортификации.

После Февральской революции вошёл в Исполком Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов. В апреле избран в бюро Исполкома, работал в его военном отделе. В мае 1917 года назначен начальником кабинета военного министра А. Ф. Керенского, в июне – комиссаром Временного правительства на Северном фронте, в начале октября – комиссаром Временного правительства в Ставке Верховного главнокомандующего в Могилёве при начальнике штаба генерале Н. Н. Духонине.

Именно в Беларуси он получил известие об октябрьском перевороте в Петрограде. Участвовал в попытках подавить большевистский переворот, одним из последних покинул Зимний дворец, а затем и Гатчину, пытался организовать сопротивление в Могилёве. Активный участник антибольшевистского подполья, участвовал в работе "Союза возрождения России", дважды арестовывался большевиками, с мая 1919 года находился в эмиграции. В августе 1920 года, в связи с делом о "Тактическом центре", Верховным ревтрибуналом под председательством заместителя председателя ВЧК И. К. Ксенофонтова объявлен "врагом народа" и заочно приговорён к расстрелу.

С августа 1919 года В. Б. Станкевич почти четыре года прожил в Берлине, основал просуществовавшую год политическую группу "Мир и труд". Группа проповедовала "культурное примиренчество" (имеется в виду частичное примирение с большевистским режимом в России), к ней примкнули Г. Н. Брейтман, С. Я. Шклявер, А. С. Ященко, Роман Гуль, Ю. Офросимов, Е. А. Ляцкий и др. В этом перечне фамилий следует особо отметить Евгения Александровича Ляцкого (1868–1942), уроженца Минска, исследователя беларусского фольклора и этнографии, лите-

ратуроведа, соратника М. В. Довнар-Запольского. С апреля по октябрь 1920 года В. Б. Станкевич совместно с В. В. Голубцовым редактировал и издавал журнал "Жизнь", руководил издательством "Знание".

В 1922 году переехал в Каунас, в то время временную столицу Литовской Республики. С сентября 1923 года – доцент, позднее профессор Литовского университета, заведующий кафедрой уголовного права; читал курсы уголовного и торгового права. Одновременно занимался адвокатской практикой, являлся членом Совета адвокатов Литвы, несколько лет – членом правления Общества правоведов Литвы. С приближением Красной Армии в 1944 году эмигрировал в Германию. Являлся одним из основателей и президентом (1948–1949) Балтийского университета в Германии.

В 1949 году переехал в США, занимался научными исследованиями в Библиотеке Конгресса в Вашингтоне. Сотрудничал в американских русских изданиях "Новый журнал" и "Новое русское слово", а также в многотомной "Литовской энциклопедии" ("Lietuvių enciklopedija"), издававшейся с 1950-х в Бостоне. Умер 25 декабря 1968 года в Вашингтоне.

Владимир Станкевич – автор многочисленных (только книг около двадцати) и разнообразных по тематике работ на русском, литовском, немецком, английском языках – от научно-популярных биографий Д. И. Менделеева (Станкевич, 1923а) и Ф. Нансена (Станкевич, 1923б) до обзоров динамики мировой политики и экономики, критики экзистенциализма и трактата о корнях зла. Он выработал своеобразную систему историософских, геополитических и этико-гуманистических воззрений. Его "Воспоминания, 1914–1919 гг.", вышедшие в 1920 году в Берлине, являются одним из ценнейших источников по истории этого периода (Станкевич, 1920).

В следующем году там же было издано его исследование "Судьбы народов России: Белоруссия. Украина. Литва. Латвия. Эстония. Армения. Грузия. Азербайджан. Финляндия. Польша" (Станкевич, 1921). Беларусский сюжет этой книги занимает почти три десятка страниц (с. 20–47). Автор приводит этнографическую карту Беларуси по Карскому, широко использует статистические материалы, показывает весьма основательное знакомство с историческими и политическими реалиями Беларуси. Несомненный интерес представляют такие параграфы беларусской главы, как "Исторические судьбы Белоруссии", "Белорусское движение на русской почве", "Идея белорусской автономии", "Культурная работа. “Наша Нива”". Отдельные параграфы посвящены историческим и политическим аспектам взаимоотношений беларусов с немцами, литовцами и поляками.

Концептуальное значение имеют монография В. Б. Станкевича "Россия и Германия. Прошлое, настоящее, будущее" (Станкевич, 1922) и его работа "Динамика мировой истории", вышедшая в преддверии Второй мировой войны (Станкевич, 1934).

Нельзя сказать, что имя В. Б. Станкевича сегодня совершенно забыто. В 1994 году издательство Российского государственного гуманитарного университета переиздало его воспоминания (Станкевич, 1994).[1] Однако следует сразу отметить, что при этом первоначальный текст претерпел значительные сокращения. В частности, опущен раздел "Поездка в Литву", безусловно, интересный для литовских исследователей.

В современной Беларуси научное и политическое наследие Владимира Станкевича практически неизвестно. Между тем многие его наблюдения и выводы, сделанные почти столетие назад, и сегодня не утратили своей актуальности, как, например, тезис о том, что "своей национальной политикой, не считающейся ни с требованиями времени, ни с реальными возможностями, власть прямо-таки разрушала Россию".

"Судьбы народов России" – первая комплексная попытка определить роль национальных проблем в распаде Российской империи. Ценность работы состоит и в том, что в лице автора мы видим не только аналитика, но и политика, непосредственного участника событий, представленных на страницах этой книги.

Беларусский сюжет этой монографии необходимо ввести в отечественный научный оборот. Ведь, по сути, это и первый взгляд "извне" на судьбу беларусского национального движения, его генезис, историю и политическую борьбу в начале XX века за беларусское национальное самоопределение.

Библиография

1. Станкевич, Владимир (1920). *Воспоминания, 1914–1919 гг.* Берлин: И.П. Ладыжников.

2. Станкевич, Владимир (1921). *Судьбы народов России: Белоруссия. Украина. Литва. Латвия. Эстония. Армения. Грузия. Азербайджан. Финляндия. Польша.* Берлин: Изд. И.П. Ладыжникова.

3. Станкевич, Владимир (1922). *Россия и Германия. Прошлое, настоящее, будущее.* Берлин: Русское универсальное издательство.

[1] Это уже третье переиздание мемуаров В. Б. Станкевича, так как через несколько лет после берлинского издания последовало их издание в СССР (Станкевич, 1926).

4. Станкевич, Владимир (1923а). *Менделеев – великий русский химик.* Прага: Американское издательство.

5. Станкевич, Владимир (1923б). *Фритьоф Нансен, путешествия через Гренландию к Северному полюсу и в Сибирь.* Берлин: З. И. Гржебин.

6. Станкевич, Владимир (1926). *Воспоминания, 1914–1919 гг.* Ленинград: Прибой.

7. Станкевич, Владимир (1934). *Динамика мировой истории.* Париж, Берлин.

8. Станкевич, Владимир (1994). *Воспоминания, 1914–1919 гг. Воспоминания о Мартовской революции 1917 года.* Москва: Рос. гос. гуманитар. ун-т.

СТЕПАН РАДИЧ: МЕЖДУ КРЕСТЬЯНСКИМ ПОПУЛИЗМОМ И ХОРВАТСКИМ НАЦИОНАЛИЗМОМ В КОРОЛЕВСТВЕ СЕРБОВ, ХОРВАТОВ И СЛОВЕНЦЕВ

ВАРВАРА КУХАРЕНКО

Аннотация: Степан Радич – основатель и лидер Хорватской крестьянской партии – являлся, несомненно, одной из наиболее значительных фигур в хорватской истории, а также одним из главных вдохновителей независимого хорватского государства. Но его идеологические и политические ценности оказывали влияние на его политическую теорию. Двумя столпами его идеологии являлись аграризм и хорватский национализм, которые С. Радич умело сочетал в своей политической деятельности.

Ключевые слова: Хорватская крестьянская партия, национализм, популизм, аграризм.

STJEPAN RADIĆ. BETWEEN THE PEASANT POPULISM AND CROATIAN NATIONALISM IN THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES

Abstract: Stjepan Radić was the founder and the leader of the Croatian Peasant Party. He was, undoubtedly, one of the most significant figures in Croatian history, a great inspirer of the independent Croatian state. But his ideological and political beliefs influenced his political theory. The two pillars of his ideology were agrarism and Croatian nationalism, which he skillfully combined in his political activity.

Keywords: Croatian Peasant Party, Nationalism, Populism, Agrarism.

В декабре 1904 года выходцы из бедной крестьянской семьи братья Антун и Степан (1871–1928) Радичи создали новую политическую организацию – Хорватскую народную крестьянскую партию (ХНКП). Несмотря на то что все политические вопросы до смерти Антуна Радича в 1919 году братья решали сообща, с первого дня существования председателем партии являлся младший брат – Степан. Со временем он стал не только признанным лидером данной организации, но главным и, пожалуй, единственным представителем всего хорватского народа в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (далее – Королевство СХС).

Именно деятельность в Королевстве СХС возвела нашего героя на югославский политический Олимп. Это время расцвета Хорватской крестьянской партии и наибольшей популярности Степана Радича. Недаром он сам начал считать себя представителем всего хорватского народа. Перед нами уникальный случай, когда политик, говоря это, не кривил душой, а констатировал реальное положение вещей.

Несмотря на то что Степан Радич являлся в партии первым лицом, именно он проводил наиболее активную агитационную и организационную работу на местах. Это и понятно, если учесть, что партию приходилось создавать на пустом месте, а не на основании какой-либо прежней политической организации, среди крестьян, большая часть которых и электоратом в Австро-Венгрии не являлась, не говоря уж о том, что не вела активной политической жизни. Всё нужно было начинать с нуля, а С. Радич, которого всегда обвиняли в популизме, был лучшим персонажем для создания членской базы ХНКП.

Что-то в этом полном, не слишком опрятном человеке заставляло толпу внимать каждому его слову. Там, где необходимо было решать вопросы тет-а-тет, в приватной беседе, Степан Радич подходил мало. Собеседники частенько пребывали в ужасе после подобных встреч и недоумевали, как этот брызжущий слюной и лезущий прямо в лицо человек может вести за собой огромные толпы народа. А дело было в том, что магия Радича действовала, похоже, как раз на большую аудиторию, на толпу. Именно на многолюдных сборищах, когда и нужен был не столько оратор, ритор, сколько популист и "свой парень", нашего героя принимали на ура.

Главной проблемой являлось как раз то, что С. Радич никогда не мог закрепить уважение политических оппонентов во время приватных встреч. И, возможно, именно поэтому через несколько лет после смерти сдержанного, воспитанного Антуна Радича на арену в ХНКП выйдет племянник Степана Радича – Павел, который в середине 1920-х как раз и будет вести многие важные для партии переговоры.

Исследователи-кроатисты до сих пор не могут сойтись не только в анализе основных аспектов идеологии С. Радича, но и решить, существовала ли эта идеология в принципе. Всё дело в том, что за всю бурную политическую биографию теоретические построения нашего героя сменялись несчётное количество раз. Мы обратим своё внимание лишь на один аспект, который, с нашей точки зрения, является главным в доктрине С. Радича, – это пацифизм хорватского крестьянского движения. Этот принцип, пожалуй, является единственным и незыблемым стержнем идеологии партии. За столетие её существования (особенно в межвоенный период) не раз изменялись остальные постулаты, казавшиеся непоколебимыми. Но пацифизм в политике крестьянской партии Радича сохранялся.

Твёрдое соблюдение этого принципа, на наш взгляд, является одним из основных достоинств доктрины Степана Радича. Его можно обвинять во многих грехах, но удерживание ментально далеко не толерантного хорватского народа в очень трудный и противоречивый для него межвоенный период в рамках миролюбивой политики явилось неоспоримой заслугой нашего героя.

У хорватов есть и ещё более веские основания для преданности С. Радичу. Наш герой был одним из тех политиков, которые неустанно трудились на ниве формирования хорватской нации. Хорватская крестьянская партия, возглавляемая Степаном Радичем, смогла стать партией, объединившей хорватов из всех регионов. Сплочение нации – во многом дело рук этого политика.

Так чего ст*о*ит после этих очевидных и столь весомых достоинств критика Степана Радича как человека? Кажется, что нет таких обвинений и оскорблений, которые некоторые исследователи не приписали бы ему: алкоголик, душевнобольной и тому подобное. Но время всё расставило по своим местам. Особенно в Хорватии, где Степана Радича спустя 80 лет после его смерти знают даже дети, где, наверное, нет деревни, в которой его именем не названа одна из улиц.

Что же касается политиков-клоунов, то они регулярно появляются то в одном, то в другом государстве. Причём именно в наши дни, когда практически любая аудитория ждёт шоу во всех его проявлениях, возникновение подобных персонажей абсолютно востребовано. Даже серьёзные политики стараются разбавлять свою речь сленгом, иногда даже нецензурными словами, чтобы возбудить интерес электората и, как следствие, поднять свой рейтинг. Степану Радичу более восьми десятилетий назад не приходилось идти на подобные уловки. Его поведение обусловливалось особенностями характера и абсолютно не нуждалось в корректировке – любовь и преданность хорватов были им завоеваны раз и навсегда.

БЕЛАРУСЫ ЯК НАЦЫЯ? "ЭПІЗОД БЕЛАРУСІЗАЦЫІ" 20-Х ГГ. ХХ СТ. І ПЫТАННЕ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ІДЭНТЫЧНАСЦІ

АЛЕНА МАРКАВА

Анатацыя: Артыкул прысвячаецца аналізу працэсаў беларусізацыі, якая адбывалася на працягу 20-х гадоў мінулага стагоддзя. Беларусізацыя ўяўляла сабой адну з найбольш значных спроб фарсіраванага працэсу фармавання беларускай нацыі ў стадыі актыўнай нацыянальнай агітацыі. У дакладзе аналізуюцца прычыны непаспяховасці беларусізацыі як спробы нацыянальнай агітацыі, а таксама прычыны недастатковага атаясамлення тагачаснага беларускага грамадства з нацыянальнай ідэяй ці ідэнтычнасцю на аснове беларускай мовы і культуры, якая прапанавалася і прасоўвалася ў рамках беларусізацыі.

Ключавыя словы: нацыянальная ідэнтычнасць, нацыя, беларусы, беларусізацыя, 20-я гг. ХХ ст., БССР.

THE BELARUSIANS AS A NATION? "THE BELARUSIZATION EPISODE" OF THE 1920S AND THE ISSUE OF NATIONAL IDENTITY

Abstract: This paper will deal with a diachronic analysis and assessment of the most important attempt at creating a national identity and speeding-up the formation of Belarusianness and its social structure (Belarusization and indigenization [korenizace]), which was undertaken in the 1920s. The paper will analyse the ways of constructing and promoting this Belarusian national project based on the Belarusian language and at the same time it will focus on the reasons behind the failure of the project which echoes in Belarus today.

Keywords: National Identity, Nation, Belarusians, Belarusization, the 1920s, BSSR.

Сённяшняя сітуацыя ў Беларусі не зусім зразумелая замежнаму назіральніку. Яна вызначаецца нацыянальным нігілізмам, амаль поўнай адсутнасцю беларускай мовы ў грамадскім дыскурсе, яе нізкім сацыяльным статусам і агульнай непрэстыжнасцю. Мы сутыкаемся з непрыняццем беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці, якая грунтуецца на нацыянальнай культуры, гісторыі, а перш за ўсё на нацыянальнай/дзяржаўнай беларускай мове; працягваюцца працэсы русіфікацыі грамадства.

Даследаванне гістарычнага кантэксту гэтых працэсаў і іх аналіз з'яўляюцца ключавымі для разумення глыбінных каранёў гэтай праблемы.

У гэтай сувязі галоўная ўвага ў дакладзе прысвячаецца дыяхранічнаму аналізу і асэнсаванню працэсаў так званай беларусізацыі, якая адбывалася на працягу 20-х гг. мінулага стагоддзя на тэрыторыі БССР. Беларусізацыя (1924–1929) уяўляла сабой адну з найбольш значных спроб фарсіраванага працэсу фармавання беларускай нацыі ў стадыі актыўнай нацыянальнай агітацыі. Для беларусізацыі былі характэрны ўсе рысы працэсу фармавання нацыі. Яна ўяўляла сабой працэс перахода этнічнай *групы* (Э. Сміт) да мадэрнай *нацыі.* Беларусізацыя прадугледжвала стварэнне платформы нацыянальнай ідэнтычнасці разам з кадыфікацыяй, інтэлектуалізацыяй і прасоўваннем нацыянальнай (беларускай) мовы ва ўсе сферы грамадскага дыскурсу, падтрымкай развіцця нацыянальнай культуры і фармавання поўнай сацыяльнай структуры беларускага грамадства (карэнізацыя). Іншымі словамі, беларусізацыя спалучала поўную моўную, культурную і сацыяльную праграму патрабаванняў нацыянальнага руху, вызначаную М. Грохам.

Беларусізацыя пачынаецца ў той сітуацыі, калі руская мова з'яўляецца па тэрміналогіі Дж. Фішэра "H-language" ці высокай мовай кіруючых эліт. Ролю "L-language" займае беларуская мова падпарадкаванай этнічнай групы. Падчас беларусізацыі рабіліся захады па фактычным набліжэнні беларускай мовы да ўзроўню „H*-language", ці да паўнавартаснай і прэстыжнай альтэрнатывы ў дачыненні да мовы рускай.

На аснове праведзенага даследавання ў дакладзе зроблены вывад аб тым, што беларусізацыя як агітацыя за нацыянальную ідэнтычнасць і водгук на гэтую агітацыю ці яе масавае прыняцце былі непаспяховымі. Пры гэтым мы не адмаўляем дасягненні беларусізацыі ў некаторых галінах (навуковай, адукацыйнай і іншае). Аднак з гістарычнай перспектывы можна канстатаваць, што сапраўды масавае прыняцце прапанаванай дзяржавай нацыянальнай ідэнтычнасці сярод большасці тагачаснага грамадства не адбылося.

Пры падсумаванні прычын гэтай непасяховасці можна вызначыць дзве асноўныя групы:

а) неспрыяльныя ўмовы папярэдняга гістарычнага развіцця, у якіх пачыналася беларусізацыя;

b) неспрыяльныя ўмовы падчас ажыццяўлення беларусізацыі.

а) папярэднія неспрыяльныя ўмовы: нізкі ўзровень сацыяльнай камунікацыі і мабільнасці беларускай этнічнай групы, адсутнасць яе поўнай сацыяльнай структуры, непісьменнасць, адсутнасць адукацыі на роднай мове, немагчымасць дасягнення сацыяльнага поспеху на гэтай мове і шмат іншых.

У момант пачатку беларусізацыі пераважала *этнічная*, нават м*ясцовая*, а не *нацыянальная* ідэнтычнасць. Беларуская мова ўспрымалася ў катэгорыях сацыяльнага паходжання, а не нацыянальнай ідэнтычнасці/тоеснасці ці ідэі. Такім чынам, не існавала пэўнага папярэдняга базіса, на які магла б абапірацца нацыянальная агітацыя, і які мог бы гарантаваць яе наступнае станоўчае і масавае прыняцце, калі мы разглядаем беларусізацыю як працэс прасоўвання нацыянальнай беларускай ідэнтычнасці на аснове нацыянальнай культуры і мовы.

b) умовы на працягу працэсу беларусізацыі: у сітуацыі амаль раптоўнага пераходу ад аграрнай да грамадзянскай супольнасці без адпаведнага працяглага папярэдняга гістарычнага развіцця прасоўванне беларусізацыі ці нацыянальнага праекта нават на дзяржаўным узроўні не вяло да аўтаматычнага і масавага прыняцця нацыянальнай ідэнтычнасці і мовы. Большасцю тагачасных беларусаў (сялянства) моўная і звязаная з ёй сацыяльная няроўнасць яшчэ не ўспрымаліся як сацыяльны гандыкап (перашкода да сацыяльнага росту) ці дыскрымінацыя і таму не прыводзіла да адстойвання права актыўнага карыстання нацыянальнай мовай, што і праявілася падчас беларусізацыі.

Акрамя таго, агульнай непасяховасці нацыянальнай агітацыі не спрыяла татальная русіфікаванасць тагачаснага гарадскога асяроддзя, дзе большасць насельніцтва мела небеларускае этнічнае паходжанне, адкрыты ці пасіўны супраціў і варожае стаўленне некаторых слаёў тагачаснага грамадства да беларусізацыйных ініцыятыў, адносна кароткі перыяд правядзення беларусізацыі і непераадолены нізкі сацыяльны статус беларускай мовы.

Пры падагульненні адносін да беларусізацыі розных слаёў тагачаснага беларускага грамадства можна заўважыць, што паміж станоўчай рэакцыяй беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі ці некаторых прадстаўнікоў кіруючых вярхоў і адмоўнымі адносінамі да беларусізацыі з боку большасці партыйцаў, кіраўнікоў, адукаваных спецыялістаў, выкладчыкаў ВНУ, рабочых і работнікаў дзяржапарату

знаходзілася цалкам індыферэнтнае стаўленне беларускага сялянства, якое больш выразна праяўлялася ў галіне народнай адукацыі, а менавіта ў маўклівай згодзе на адкрыццё беларускіх школ. Такім чынам, можна гаварыць аб адносна непаспяховай фазе нацыянальнай агітацыі ці аб водгуку на беларускую нацыянальную агітацыю, а таксама аб недастатковым атаясамленні тагачаснага беларускага грамадства з нацыянальнай ідэяй ці ідэнтычнасцю на аснове беларускай мовы і культуры, якая прапанавалася і прасоўвалася ў рамках беларусізацыі.

Аналіз працэсаў беларусізацыі дае падставы лічыць, што тагачаснае беларускае грамадства і беларускае этнічнае насельніцтва на працягу кароткага перыяду беларусізацыі і пасля яе гвалтоўнага заканчэння мелі і маюць характар грамадзянскай нацыі (у сэнсе тэрміна *"nation"*), самасвядомасць якой закладаецца перадусім на ідэнтычнасці ці атаясамленні з ужо існуючай дзяржавай. Паняцце *"nation"* не ўключае этнічныя рысы ці прыналежнасць да нацыі на аснове мовы, культуры і гісторыі (у адрозненні ад *"нацыі"* ў беларускай, нямецкай і іншых мовах, калі нацыя вызначаецца этнічнай і моўнай прыналежнасцю). Тут лагічна ўзнікае перспектыва фармавання беларускай нацыі ў сэнсе/кантэксце *nation-building* ці *nation-formation*, ці, інакш, фармавання мадэрнай беларускай нацыі, якая адпавядае фармаванню нацыянальнай дзяржавы (БССР). Беларусы атрымліваюць уласную нацыянальную дзяржаву і становяцца нацыяй, а моўнае пытанне прыналежнасці да мовы, культуры і іншых складнікаў самабытнасці ўжо не з'яўляецца вырашальным/галоўным. Пасля рэвалюцыі 1917 г. гэты шлях дзяржаўнай нацыі ўжо быў вырашаны ў выглядзе абвешчанай/існай у розных формах БССР. Менавіта тут змяняецца само ядро паняцця нацыі – зараз мы не лічым галоўнай саму прыналежнасць да моўнай культуры ці само існаванне гэтай культуры (*"nation"* у сэнсе дзяржава). Беларусы, такім чынам, фармуюцца як *nation*, а не *нацыя* ў тэрміналогіі/кантэксце філасофіі Гердэра, гэта значыць, на аснове пераважнага вызначэння прыналежнасці да мовы і культуры, атаясамлення з моўным і культурным складнікам. У гэтым сэнсе беларусізацыя з'яўляецца спробай вытварэння ідэнтычнасці культурнай нацыі на аснове атаясамлення з беларускай/нацыянальнай мовай, беларускай адметнасцю і нацыянальнай спадчынай. Калі мы будзем вызначаць паняцце нацыі, зыходзячы са складнікаў мовы і культуры, дык беларусізацыя ў гэтым кантэксце не была паспяховай. Калі, наадварот, вызначым паняцце нацыі на аснове існай дзяржаўнасці, то ўбачым, што ў тагачаснай БССР фармуецца дзяржаўная нацыя з рускай урадавай мовай. Беларуская ідэнтычнасць у гэтым выпадку з'яўляецца практычным адміністратыўным уключэннем/замацаваннем грамадзяніна ў арбіту

дзеяння і існавання беларускай рэспублікі, беларуская ідэнтычнасць – гэта нешта накшталт урадавай практыкі прымацавання грамадзяніна да ўжо існай дзяржавы ці БССР.

Беларуская мова падчас беларусізацыі не стала сімвалам нацыянальнай ідэнтычнасці ці дзяржаўнасці і магла быць у гэтай ролі заменена на рускую мову, якая нязменна займала месца прэстыжнай „H-language“ (высокай мовы). Кароткі перыяд ажыццяўлення беларусізацыі і яе заканчэнне ў 1929 г. не спрыялі ўсталяванню тых глыбокіх і доўгатэрміновых змен у стаўленні да беларускай мовы з боку большасці насельніцтва, якія потым маглі б самастойна – без адміністрацыйных загадаў і кантролю “зверху” – працягвацца, павольна набіраючы сілу, іншымі словамі, не паспелі выйсці на такі ўзровень, каб саміх сябе рэпрадуктаваць.

Нестабільнасць “беларусізацыйнага эксперымента” і яго хуткае заканчэнне маюць значна шырэйшы рэзананс, які выходзіць за рамкі 1920-х гг. Сённяшняму беларускаму нацыянальнаму нігілізму і русіфікацыі, якая “вымывае” у сённяшнім грамадстве нацыянальную ідэнтычнасць на аснове *беларускасці* ці, іншымі словамі, ідэнтычнасць на культурнай і моўнай аснове, не перашкаджае пэўны папярэдні беларускі культурны “капітал” ці тая “назапашаная” нацыянальная ідэнтычнасць, якія б стваралі альтэрнатыву ідэнтычнасці і “H-language” савецкага часу на аснове рускай мовы, хаця менавіта такія спробы праводзіліся падчас беларусізацыі. Адсутнасць у сучасным грамадстве тоеснасці з “беларусізацыйным капіталам” і сама нязначнасць ці нават элітарнасць гэтага капіталу і яго паасобных складнікаў прыводзіць да таго, што сёння ён абмежаваны вузкім культурным і навуковым дыскурсам, які могуць не падзяляць шырокія слаі грамадства.

АСПЕКТЫ САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЙ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ 1861–1914 ГГ. У ПРАЦАХ ПОЛЬСКІХ ГІСТОРЫКАЎ НАЦЫЯНАЛ-ДЭМАКРАТАЎ У НЕЗАЛЕЖНАЙ ПОЛЬШЧЫ МІЖВАЕННАГА ПЕРЫЯДУ

ІГАР МЕЛЬНІКАЎ

Анатацыя: Адным з галоўных кірункаў у гістарыяграфіі адноўленай у 1918 г. Польскай дзяржавы быў нацыянал-дэмакратычны, які ў значнай ступені фарміраваўся пад уплывам ідэй Рамана Дмоўскага. Прадстаўнікі гэтай плыні значную ўвагу надавалі вывучэнню гісторыі фарміравання нацыянальнай самасвядомасці народаў, якія пражывалі на тэрыторыі міжваеннай Польшчы. Яшчэ адным важным момантам у працах гісторыкаў-эндэкаў быў аналіз так званай "арганічнай працы" шляхты Беларусі ва ўмовах Расійскай імперыі другой паловы XIX – пачатку XX стст.

Ключавыя словы: нацыянальная самасвядомасць, нацыянал-дэмакраты, Раман Дмоўскі, Паўночна-Заходні край, Расійская імперыя.

THE ASPECTS OF SOCIAL AND ECONOMIC HISTORY OF BELARUS IN 1861–1914 IN THE WORKS OF POLISH NATIONAL DEMOCRAT HISTORIANS OF THE SECOND POLISH REPUBLIC

Abstract: One of the main trends in the historiography of the Second Polish Republic (1918–1939) was a national-democratic one, which to a great extent was formed under the influence of Roman Dmowski's ideas. Representatives of that movement paid considerable attention to the history of formation of the national identity of the peoples living in the interwar Poland. Another important moment in the works of the national democrat historians was the analysis of the so-called "organic work" of Belarusian nobility with the Russian authorities in the late 19th – early 20th centuries.

Keywords: National Self-Identity, National Democrats, Roman Dmowski, Northwestern Kraj (Region), Russian Impire.

Гістарычная навука міжваеннай Польшчы развівалася хуткімі тэмпамі. Даследчык польскай гістарыяграфіі Анджэй Грабскі (Grabski, 2000: 125) адзначаў, што падзеі 1918 г. аказалі значны ўплыў на польскую гістарычную навуку. Безумоўна, цэнтрамі развіцця польскай гістарычнай навукі былі навуковыя ўстановы, але трэба падкрэсліць, што тагачасная польская гістарыяграфія знаходзілася пад значным уплывам дзяржаўнай ідэалогіі. У аднаўленай польскай дзяржаве існавала некалькі гістарыяграфічных накірункаў, якія фарміраваліся пад уплывам ідэй палітычных рухаў і партый. Адным з галоўных быў нацыянал-дэмакратычны, які ў значнай ступені фарміраваўся пад уплывам ідэй Рамана Дмоўскага. У сваіх даследаваннях гісторыкі-эндэкі на першы план ставілі паняцце "нацыя", якую ў большасці гістарычных і публіцыстычных прац ідэнтыфікавалі з вышэйшымі пластамі грамадства – шляхтай. Прадстаўнікі нацыянал-дэмакратычнага кірунку тагачаснай польскай гістарыяграфіі не прызнавалі права на самавызначэнне нацыянальных меншасцей, якія пражывалі на тэрыторыі міжваеннай Польшчы.

Адным з галоўных прадстаўнікоў гэтай плыні польскай гістарыяграфіі быў Ёахім Барташэвіч. Гісторык з Аполя Марэк Белакур падкрэсліваў, што постаць гэтага публіцыста была незаслужана адштурхнута на другі план асобай Р. Дмоўскага. Віной гэтаму была нават не ўнутрыпартыйная кан'юнктура, а змова маўчання ў пасляваенны час, калі ідэі палітыкаў, гісторыкаў і публіцыстаў II Рэчы Паспалітай падвяргалі моцнай крытыцы (Białokur, 2005: 80). Трэба падкрэсліць, што Ё. Барташэвіч, разглядаючы гісторыю Беларусі, засяроджваў увагу перш за ўсё на праблемах нацыянальна-культурнага і сацыяльнага характару. Аспекты эканамічнай гісторыі засталіся па-за яго ўвагай.

Беларусаў польскі публіцыст не лічыў народам і, як і шматлікія прадстаўнікі нацыянальна-дэмакратычнай партыі, называў этнічнай групай (Białokur, 2005: 125). Ё. Барташэвіч (Bartoszewicz, 1923: 1) адзначаў, што ў перыяд пасля паўстання 1863–1864 гг. беларусы называлі абшар, на якім жылі, Польшчай і трактавалі расіян як чужынцаў. Зразумела, што такога роду высновы насілі відавочную ідэалагічную афарбоўку. У наяўнасці падмена паняцця "I Рэч Паспалітая" паняццем "Польшча", што тлумачылася неабходнасцю абгрунтавання польскіх правоў на тэрыторыі Заходняй Беларусі. У брашуры "Палітычнае значэнне ўсходніх крэсаў для Польшчы" (Bartoszewicz, 1924: 2) і кнізе "Праблемы польскай палітыкі" (Bartoszewicz, 1929: 5) гэты палітычны дзеяч і публіцыст падкрэсліваў, што беларусы не маюць нацыянальнай свядомасці і таму не ствараюць якой-небудзь праблемы для польскіх улад.

Іншым прадстаўніком згаданага кірунку стаў Уладзіслаў Студніцкі. У сваіх даследаваннях ён шмат увагі надаў аналізу сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі на рубяжы XIX–XX стст. У 1919 г. убачыла свет яго брашура "Паўночна-ўсходнія землі былой Рэчы Паспалітай Польскай", у якой аўтар (Studnicki, 1919: 1) указваў, што роля Беларусі ў эканоміцы Расійскай імперыі была нязначнай. З апошнім, аднак, цяжка пагадзіцца. Беларусь у канцы XIX ст. была адным з галоўных транзітных цэнтраў паміж Заходняй Еўропай і Расіяй. Прыбытак з карыстання беларускімі чыгуначнымі шляхамі быў штогод на 30 млн руб. большы, чым эксплуатацыйныя выдаткі. Значны прыбытак казна атрымлівала і ад вырабу спірту і спіртавых прадуктаў (Экономика Белоруссии в эпоху империализма, 1900–1917 гг, 1963: 210). Па меркаванні Ул. Студніцкага (Studnicki, 1919: 6), палітыка русіфікацыі, рэпрэсіі супраць каталіцкага касцёла адмоўна ўплывалі на працэс фарміравання нацыянальнай свядомасці народаў, якія жылі ў Беларусі.

Аўтар правёў глыбокі аналіз стану сельскай гаспадаркі ў Паўночна-Заходнім краі і спрабаваў абгрунтаваць неабходнасць правядзення мадэрнізацыі гэтай галіны эканомікі. Гаворачы аб прамысловасці, польскі даследчык зазначаў, што апошняя мела экспартны характар (Studnicki, 1919: 8). У сваім артыкуле "Каланізацыя і развіццё нашага Усходу" Ул. Студніцкі (Studnicki, 1921: 30) працягваў аналізаваць гаспадарчае становішча беларускіх зямель на пачатку XX ст. Ён падкрэсліваў, што адной з галоўных праблем сельскай гаспадаркі Беларусі было тое, што значная колькасць зямлі заставалася нявыкарыстанай. Варта, аднак, зазначыць, што ў Беларусі існаваў значны працэнт непрыгоднай для земляробства зямлі. Напрыклад, у Магілёўскай губ., па дадзеных за 1897 г., пад балотамі знаходзілася 15 % усёй зямельнай плошчы – кожная шостая дзесяціна зямлі. Да пачатку XX ст. колькасць забалочанай зямлі павялічылася. У Мінскай губ. у 1905 г. такая зямля складала 14,5 %, а да 1912 г. яе плошча павялічылася да 27,8 %. У 1913 г. у Віцебскай губ. было забалочана 10 % усёй плошчы, што ў лічбах складала 669 355 дзесяцін. Яшчэ большая колькасць забалочаных зямель была і на Палессі (Липинский, 1978: 83).

У падобным ключы была напісана і праца віленскага публіцыста Уладзіслава Бараньскага, у якой аўтар на падставе гістарычных дадзеных імкнуўся абгрунтаваць эканамічную значнасць Паўночна-Усходніх зямель II Рэчы Паспалітай. Аналізуючы ўсе сферы эканамічнага жыцця беларускіх ваяводстваў міжваеннай Польшчы, аўтар падкрэсліваў, што гістарычна важнае значэнне мела транзітнае знаходжанне Беларусі, якім у свой час добра карысталася Расійская імперыя. Публіцыст падкрэсліваў неабходнасць развіцця чыгуначнай інфраструктуры

рэгіёну. Ул. Бараньскі (Barański, 1934: 10) адзначаў, што эканоміка беларускіх губерняў Паўночна-Заходняга краю Расійскай імперыі мела аграрны характар.

Важным момантам у працах гісторыкаў-эндэкаў быў аналіз так званай "арганічнай працы" шляхты Беларусі. У 1928 г. убачыла свет манаграфія Антонія Жабко-Патаповіча "Стагоддзе дзейнасці польскіх землеўласнікаў 1814–1914", лейтматывам якой было вызначэнне ролі супрацоўніцтва шляхты і адміністрацыі ў справе паляпшэння эканамічнага стану Паўночна-Заходняга краю. Даследчык прадставіў аналіз раней выдадзеных прац, прысвечаных жыццю і дзейнасці шляхты на тэрыторыі Беларусі. А. Жабко-Патаповіч канцэнтраваў увагу на так званай "польскай зямельнай уласнасці". У сваёй манаграфіі (Żabko-Potapowicz, 1929: 27) ён апісваў працэс стварэння сельскагаспадарчых таварыстваў, якія былі цэнтрамі эканамічнага жыцця беларускіх губерняў.

Польскія публіцысткі Людвіка Жыцка і Міхаліна Ленска таксама займаліся вывучэннем гісторыі жыцця і дзейнасці землеўладальнікаў Беларусі. У манаграфіі "Дзейнасць палякаў на Міншчыне ў перыяд пасля паўстання", якая была падрыхтавана пад навуковым кіраўніцтвам вядомага польскага гісторыка С. Касцялкоўскага, даследчыцы шмат увагі надалі асвятленню гісторыі дзейнасці Мінскага сельскагаспадарчага таварыства, сельскагаспадарчага сіндыката і Мінскага таварыства ўзаемнага страхавання. Л. Жыцка і М. Ленска (Życka i Działalność, 1939: 39) прадставілі біяграфічныя звесткі і факты з жыцця галоўных кіраўнікоў гэтых арганізацый. Так, былі апісаны жыццярысы Эдварда Вайніловіча, Караля Чапскага і інш. На падставе значнай колькасці фактаў і статыстычных матэрыялаў даследчыцы пераканаўча даказвалі, што менавіта дваранства Беларусі і Літвы было той сілай, якая ажыццяўляла капіталістычныя пераўтварэнні ў гаспадарцы заходніх губерняў Расійскай імперыі.

Такім чынам, польскія гісторыкі, прыхільнікі нацыянал-дэмакратычнай партыі, канцэнтравалі сваю ўвагу перш за ўсё на аналізе працэсу фарміравання нацыянальнай свядомасці беларусаў. Тлумачылася гэта ізноў жа тым, што існавала патрэба як мага хутчэйшай асіміляцыі насельніцтва далучанай да Польшчы Заходняй Беларусі. Важным у працах прадстаўнікоў гэтага кірунку развіцця польскай гістарыяграфіі было тое, што яны звярталі значную ўвагу на вывучэнне гісторыі супрацоўніцтва шляхты і землеўладальнікаў з царскімі ўладамі. У працах гісторыкаў-эндэкаў абгрунтоўвалася ідэя аб тым, што гэтае супрацоўніцтва дазволіла падняць сельскую гаспадарку Беларусі на даволі высокі ўзровень і зрабіць яе больш сучаснай.

Бібліяграфія

1. Липинский, Леонид (1978). *Столыпинская аграрная реформа в Белоруссии.* Минск: БГУ.

2. Матусевич, М. Г. и др. (1963). *Экономика Белоруссии в эпоху империализма, 1900–1917 гг.* Минск: АН БССР.

3. Barański, W. (1934). Akcja gospodarcza na ziemiach Północno-Wschodnich: odczyt wygłoszony w dn. 20.II.1934 w T-wie Rozwoju Ziem Wsch. w Warszawie. Wilno: Izba Przemyslowo-Handlowa w Wilnie: Pogon.

4. Bartoszewicz, Joachim (1923). "Polityka polska na Kresach Wschodnich", *Gaz. Warszawska.* 13 stycz.

5. Bartoszewicz, Joachim (1924). *Znaczenie polityczne kresów wschodnich dla Polski.* Warszawa: Wydaw. Pol. T-wa Opieki nad Kresami.

6. Bartoszewicz, Joachim (1929). *Zagadnienie polskiej polityki.* Warszawa: Patria.

7. Białokur, Marek (2005). "Białorusini w myśli politycznej Joachima Bartoszewicza", Białorus. Zeszyty Hist. № 23.

8. Białokur, Marek (2005). *Myśl społeczno-polityczna Joachima Bartoszewicza.* Toruń: Wydaw. A. Marszałek.

9. Grabski, Andrzej Feliks (2000). *Zarys historii histriografii polskiej.* Poznan: Wydaw. Poznańskie.

10. Studnicki, Władysław (1919). *Północno-wschodnie zieme dawnej Rzeczypospolitej Polskiej: ref. Biura Kongresowego.* Warszawa: [s. n.].

11. Studnicki, Władysław (1921). *Kolonizacja i rozwój gospodarczy naszego wschodu.* Warszawa: [s. n.].

12. Żabko-Potapowicz, A. (1929). *Stulecie działalności ziemiaństwa polskiego, 1814–1914.* Warszawa: Rada Nacz. Org. Ziemiańskich.

13. Życka, L. *(1939). Działalność popowstaniowa polakow na ziemi Mińskiej: materiały i wspomnienia.* Warszawa: Koło Przyjaciół Uchodźców z Mińszczyzny.

ЗАКАНАДАЎЧА-ПРАВАВАЯ БАЗА ЭМІГРАЦЫІ З ЗАХОДНЕБЕЛАРУСКАГА РЭГІЁНА Ў АРГЕНЦІНУ Ў 20–30-Я ГГ. ХХ СТ.

ВОЛЬГА МЯРЧУК

Анатацыя: У артыкуле прадстаўлена інфармацыя аб перасяленчым руху заходнебеларускага насельніцтва ў Аргенціну ў міжваенны перыяд. Прадметам даследавання з'яўляюцца эміграцыйныя працэсы 1921–1939 гг. з Заходняй Беларусі ў Аргенціну. У даследаванні прааналізавана заканадаўча-прававая база эміграцыі і статыстыка эміграцыйных рухаў. Зроблена выснова аб тым, што ў пошуках добрага заробку і лепшай долі вялікая колькасць заходніх беларусаў выехала ў Аргенціну – краіну, якая з'яўлялася самай папулярнай сярод эміграцыйных плыняў 20–30-х гг. ХХ ст.

Ключавыя словы: эміграцыйнае заканадаўства, эміграцыя, міжваенны перыяд, Заходняя Беларусь, Аргенціна.

LEGAL BASIS FOR EMIGRATION FROM THE WESTERN BELARUS REGION TO ARGENTINA IN THE 1920S–1930S

Abstract: The article provides the information about the resettlement movement of the population of Western Belarus into Argentina during the interwar period. The subject of the research is the emigration process of 1921–1939 from Western Belarus. The author analyses the documentary-legal base of emigration and statistics of emigration processes. The conclusion is made that in search of good salary and a better life, a considerable quantity of the western Belarusians left for Argentina that was the most popular country among emigration directions of the 1920s–1930s.

Keywords: Emigration Law, Emigration, Interwar Period, Western Belarus, Argentina.

Эміграцыйныя працэсы 20–30-х гг. XX ст. адыгралі вялікую ролю ў аграрна-эканамічнай і дэмаграфічнай гісторыі Заходняй Беларусі. На працягу 1921–1939 гг. з заходнебеларускага рэгіёну выехала вялікая колькасць беззямельных і малазямельных сялян, якія імкнуліся палепшыць сваё матэрыяльнае становішча шляхам працаўладкавання за мяжой. Адной з галоўных краін эміграцыі заходнебеларускага насельніцтва ў 1921–1939 гг. з'яўлялася Аргенціна.

У міграцыйнай заканадаўча-прававой базе Аргенціны галоўным з'яўляўся закон "Аб іміграцыі" № 817 ад 6 (19) кастрычніка 1876 г., які рэгуляваў працэсы і механізмы міграцыі (Włodek, 1923: 334; Бацян і інш., 2006: 110). Закон дзейнічаў на працягу ўсяго міжваеннага перыяду і быў адным з самых ліберальных сярод краін Амерыкі. Згодна з іміграцыйным законам, у Буэнас-Айрэсе была адкрыта Генеральная іміграцыйная дырэкцыя, а ў Еўропе – шматлікія канторы па вярбоўцы мясцовых жыхароў у гэтую лацінаамерыканскую краіну (Włodek, 1923: 336).

У першай палове 20-х гг. XX ст. іміграцыйная палітыка Аргенціны насіла ліберальны характар, які праяўляўся ў магчымасці аплаты праезду імігрантаў не толькі з уласных сродкаў і дзяржаўнага бюджэту Аргенціны, але і праз пасрэдніцтва прыватных мараходных прадстаўніцтваў, якія дзейнічалі ў сферы эміграцыі і каланізацыі (Pilch, 1984: 139).

У 1927 г. прэзідэнт Аргенціны Марсела дэ Альвэара ў сваім выступленні адзначаў, што каланізацыя новых тэрыторый Аргенціны з'яўляецца важнай з'явай у гісторыі краю. Па-першае, пачалі стварацца асадніцкія эміграцыйныя суполкі. Па-другое, права на грамадзянства атрымаў кожны 18-гадовы перасяленец, які бесперапынна пражыў у краіне на працягу 2-х гадоў (Głos, 1927: 4; Archiwum, л. 28).

З 1930-х гг. у выніку разгортвання сусветнага эканамічнага крызісу і павышэння аргенцінскіх візавай аплаты ў 10 разоў (з 1 студзеня 1931 г. замест 30 аргенцінскіх песа за візу патрабавалі 300, прычым у аргенцінскіх консульствах канверсія ажыццяўлялася па самым вялікім курсе) назіраўся спад эміграцыйных плыняў з Заходняй Беларусі (Janowska: 186; AAN, К. 9796, л. 21).

У выніку станоўчай і актыўнай іміграцыйнай палітыкі аргенцінскіх улад на працягу ўсяго міжваеннага часу ў Аргенціне існавала шмат аргенцінскіх і міжнародных каланізацыйных таварыстваў і зямельных кампаній, якія ажыццяўлялі разнастайныя зямельныя аперацыі. У выніку спрыяльнай эміграцыйнай палітыкі Польшчы, зацікаўленасці аргенцінскіх улад у асваенні новых тэрыторый і каардынаванай дзейнасці каланізацыйных і мараходных таварыстваў эміграцыя заходнебеларускага насельніцтва ў Аргенціну атрымала небывалы раз-

мах. Пачынаючы з 1921 г., колькасць эмігрантаў, якія пакідалі родныя мясціны ў пошуках лепшай долі і выязджалі на працу ў сельскагаспадарчыя правінцыі Аргенціны, складала 2257 чалавек, у 1922 г. – 3311 чалавек, у 1923 г. – 4977 чалавек, у 1924 г. – 5590 чалавек, у 1925 г. – 8820 чалавек. Агульная колькасць польскіх эмігрантаў за 1921–1925 гг. складала 24955 чалавек (Szawleski, 1927: 113).

Зыходзячы са звестак польскай эміграцыйнай статыстыкі, эміграцыя з Польшчы ў Аргенціну атрымала самае вялікае распаўсюджанне на тэрыторыі заходнебеларускага рэгіёну (пасля тэрыторыі Заходняй Украіны): за 1927–1937 гг. у правінцыі Аргенціны выехала каля 28 тыс. чалавек: з Палескага – 11 тыс., Віленскага – 6,9 тыс., Беластоцкага – 6,7 тыс., Навагрудскага – 3,4 тыс. чалавек. У той жа час з польскіх ваяводстваў выехала толькі каля 25 тыс. чалавек, а з заходнеўкраінскіх – каля 52 тыс (Mały rocznik,1938: 57).

Аднак пры выяўленні статыстычных паказчыкаў эміграцыі ў Аргенціну ўзнікаюць цяжкасці, звязаныя з працэсам падліку колькасці мігрантаў у польскіх і аргенцінскіх дзяржаўных аддзелах статыстыкі. Па-першае, аргенцінскае і польскае заканадаўства прызнавала нацыянальную прыналежнасць мігрантаў па той краіне, дзе яны пражывалі, і фіксавалі толькі веравызнанне, па-другое, амаль да 30-х гадоў XX ст. у Аргенціне праваслаўных імігрантаў з Польшчы прыпісвалі да рускіх, а католікаў – да палякаў. Так, калі па дадзеных польскай афіцыйнай статыстыкі агульная колькасць заходнебеларускіх эмігрантаў, якія выехалі ў правінцыі Аргенціны на працягу 1927–1938-х гг., складала каля 29 тыс. чалавек, то па дадзеных беларускіх даследчыкаў на пачатку XX ст. у аргенцінскіх правінцыях пасялілася амаль 70 тыс. беларусаў, а ў 30-х гадах іх налічвалася ўжо каля 200 тыс. чалавек (Бацян і інш., 2006: 110–115). Статыстычныя паказчыкі аргенцінскіх улад былі яшчэ больш заніжаныя: паводле дадзеных Генеральнай іміграцыйнай дырэкцыі ў Буэнас-Айрэсе лічба эмігрантаў за 1921–1924 гг. складала толькі 4433 чалавекі (Dobosiewicz i Rómmel, 1983: 51).

Нелегальная агітацыя і прапаганда эміграцыі прадстаўнікамі мараходных кампаній, якія атрымлівалі 5 долараў з кожнага завербаванага эмігранта, з'явілася прычынай распаўсюджання ў Польшчы гэтак званай "аргенцінскай гарачкі" (Kołodzej, 1982: 96). Збяднелае і беззямельнае насельніцтва Заходняй Беларусі распрадавала сваю маёмасць і на апошнія сродкі накіроўвалася ў аргенцінскія правінцыі, дзе працэс працаўладкавання не заўжды насіў лёгкі характар (AAN, K. 9616, л. 15). З боку аргенцінскага ўраду для імігрантаў, пазбаўленых капіталу, аказвалася дапамога ў якасці прадстаўлення месца ў іміграцыйнай гасцініцы Буэнас-Айрэса (на 5 дзён) падчас прыбыцця і працаўладкавання: у

1929 г. з іміграцыйнай гасцініцы на працу па збору жніва выехала 19 % італьянцаў, 22 % іспанцаў і 55 % імігрантаў з Польшчы ад агульнай колькасці эмігрантаў. Акрамя таго, эмігранты атрымлівалі бясплатны праезд па чыгунцы да месца працы.

Асноўнымі катэгорыямі грамадзян, якія маглі эмігрыраваць у Аргенціну, былі: аргенцінцы па нацыянальнасці; асобы, якія мелі "affidavit argentyński" (дазвол аргенцінскіх іміграцыйных улад на ўезд у краіну) і запрашэнне, атрыманае праз польскае консульства ў Буэнас-Айрэсе, лісты да аргенцінскай амбасады, якія выдала Яўрэйскае таварыства дапамогі эмігрантам "Soprotimis"; сельскагаспадарчыя сем'і; яўрэйскія работніцы (Дзяржаўны архіў, л. 4). Не маглі эміграваць у аргенцінскія правінцыі хворыя, асобы з судовым пакараннем за апошнія 5 гадоў, жабракі, асобы старэйшыя за 60 гадоў (выключэнне складалі эмігранты, якія выязджалі ў кампаніі сваякоў, што бралі на сабе ўсе выдаткі), замужнія жанчыны без мужа і з дзецьмі да 18 гадоў, дзеці да 18 гадоў (Wskazówki, 1929: 37–38).

Транспарціроўка эмігрантаў у Аргенціну ажыццяўлялася караблямі другога і трэцяга класаў сусветных мараходных кампаній: "Chargeurs Reunis", "Cosulich Line", "Royal Dutch Lloyd", "Navigatione Generale Italiana", "Nelson Line", "Royal Mail Line", "Societe Generale de Transports Maritimes a Vapeur". Месцам адплыву караблёў былі парты Гдыня, Гданьск, Амстэрдам, Генуя, Трыест, Ліверпуль, Марсель. Кошт дарожнага білета трэцяга класа складаў 950–1030 злотых. Праезд дзяцей ад 5 да 10 гадоў аплачваўся напалову, ад 5 да 1 года – ¼ ад агульнага кошту дарожнага білету, а дзеці да 1 года ехалі бясплатна (Wskazówki, 1929: 42–44). Падарожжа морам працягвалася каля чатырох тыдняў.

Заходнебеларуская эміграцыя ў Аргенціну насіла пераважна аграрны характар. Акрамя сельскай гаспадаркі, перасяленцы былі заняты таксама ў прамысловасці і абслугоўваючай сферы. Паводле статыстычных звестак, у 1927–1937 гг. асноўную колькасць эмігрантаў складалі сельскагаспадарчыя рабочыя – каля 59,4 тыс. чал., у той час як прамысловыя работнікі налічвалі каля 10,4 тыс., а работнікі сферы абслугоўвання – каля 1,2 тыс. (Mały rocznik, 1938: 56). Такая сітуацыя на працоўным рынку Аргенціны была характэрнай на працягу ўсяго міжваеннага перыяду: перавага надавалася сельскагаспадарчаму кірунку працы, якая заключалася ў апрацоўцы зямлі, зборы ўраджаю, працах на плантацыях матэ, цукровага трыснягу і іншае. (Paradowska, 1984: 27).

Такім чынам, масавая эміграцыя беларусаў у Аргенціну на працягу 1920–1930-х гг. прывяла да таго, што напярэдадні Другой сусветнай вайны былі сфарміраваны каланіяльныя асяродкі заходнебеларускіх

эмігрантаў у Буэнас-Айрэсе, Кардобе, Місьёнесе, Тукумане, Чака і іншых рэгіёнах гэтай краіны.

Бібліяграфія

1. Бацян, М. і інш. (2006). *Беларуская дыяспара: нарысы гісторыі і сучаснага стану.* Мінск.

2. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (ДАБВ). Ф. 2082. Воп. 1. Спр. 9. Цыркуляры і ўказанні эміграцыйнага сіндыкату аб эміграцыі ў Аргенціну і Бразілію.

3. Archiwum Akt Nowych (AAN). Zespół MSZ. K. 9792.

4. AAN. Zespół MSZ. K. 9616.

5. AAN. Zespół MSZ. K. 9796.

6. Głos (1927). 5.03.1927.

7. Dobosiewicz, Z. i Rómmel, W., red. (1983). *Polonia w Ameryce Łacińskiej.* Lublin.

8. Janowska, H. *Emigracja zarobkowa w Polsce. 1918–1939.* Warszawa.

9. Kołodzej, E. (1982). *Wzchodźstwo zarobkowe z Polski. 1918–1939.* Warszawa.

10. Paradowska, M. (1984). *Podróżnicy i emigranci.* Warszawa.

11. Pilch, A., red. (1984). *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII–XX).* Warszawa.

12. *Mały rocznik statystyczny* (1938). Warszawa.

13. Szawleski, M. (1927). *Kwestja emigracji w Polsce.* Warszawa.

14. Włodek, J. (1923). *Argentyna i emigracja.* Warszawa.

15. Wskazówki dla wychodźtwa do Argentyny (Mała biblioteka emigranta polskiego № 2) (1929). Warszawa.

ГАБРЭЙСКАЯ СУПОЛЬНАСЦЬ БЕЛАРУСІ Ў ПРАВАВОЙ ПРАСТОРЫ РАСІЙСКАЙ ІМПЕРЫІ (КАНЕЦ XVIII – 1 ПАЛ. XIX СТСТ.)

ВОЛЬГА САБАЛЕЎСКАЯ

Анатацыя: У артыкуле разглядаюцца матывы “яўрэйскага заканадаўства” Расійскай імперыі ў канцы XVIII – першай палове XIX стст. Адстойваецца думка пра дамінаванне матыву перавыхавання яўрэйскай супольнасці з мэтай забеспячэння яе лаяльнасці ўраду праз асіміляцыю альбо акультурацыю яўрэйскага насельніцтва.

Ключавыя словы: заканадаўства, яўрэі, асіміляцыя, акультурацыя, юрыдычны статус.

THE JEWISH COMMUNITY OF BELARUS IN THE LEGAL SPACE OF THE RUSSIAN EMPIRE (LATE 18TH - EARLY 19TH CENTURY)

Abstract: The motives of the “Jewish legislation” of the Russian Empire in the late 18th - first half of the 19th century are considered in the article. The author advocates the idea of the dominance of the motive of reformation of the Jewish community to ensure its loyalty to the Government through assimilation or acculturation of the Jewish population.

Keywords: Legal System, Jews, Assimilation, Acculturation, Legal Status.

Прававая тэматыка стаяла ў цэнтры руска-яўрэйскага дыскурсу ў 2 пал. XIX – пач. XX ст. Па прыкладзе Заходняй Еўропы, расійская грамадскасць выступала за вырашэнне яўрэйскага пытання на юрыдычным полі. Вывучэнне "яўрэйскага заканадаўства" Расіі пачалося ў 2 пал. XIX ст. (І. Аршанскі, В. Ляванда, М. Градоўскі, М. Галіцын, М. Мыш, Ю. Гесэн). Беларускую гістарыяграфію таго часу папоўніў артыкул С. Кацэнбогена (1923: 189–200). Абвастрэнне міжэтнічных адносін у 1880-я гг. нарадзіла хвалю публікацый яўрэйскіх публіцыстаў, у якіх пераважае апраўдальны тон. Аўтары імкнуліся даказаць несправядлівасць і немэтазгоднасць захавання прававых абмежаванняў для яўрэяў, эканамічную карысць іх дзейнасці, растлумачыць рэлігійнае і паўсядзённае жыццё яўрэяў. Права Расійскай імперыі вызначала падставы жыцця габрэяў на яе тэрыторыі, абмежаванні ўплывалі на сацыякультурнае і гаспадарчае жыццё яўрэяў, таму яно заслугоўвае вывучэння.

З праблемай вызначэння статуса яўрэяў самаўладдзе сутыкнулася ў апошняй чвэрці XVIII ст. Падданых-габрэяў Расія набыла разам з анексаванымі ў Рэчы Паспалітай землямі, у гаспадарцы якіх яўрэі займалі месца гандлёва-вытворчага саслоўя. Істотнасць іх унёску ў гаспадарку не дазволіла Кацярыне ІІ адмовіць амаль 100 тысячам яўрэяў у праве на жыхарства, як гэта рабілася ў 1727, 1742, 1762 гг.

Габрэйская супольнасць у Расійскай імперыі разглядалася як асобная прававая група са спецыфічным юрыдычным статусам. Прычыны яе вылучэння ў асобную групу:

- адсутнасць вопыту кіравання габрэямі;
- юрыдычная традыцыя Рэчы Паспалітай, "габрэйскае заканадаўства" якой было ўзята за ўзор у Расіі;
- адсутнасць імкнення да асіміляцыі ў габрэйскім асяроддзі;
- культурна-рэлігійная адметнасць габрэйскай супольнасці.

Ідэя ўніверсалізму адсутнічала ў расійскім заканадаўстве. Грамадства імперыі канца XVIII ст. было складанай сістэмай саслоўяў і станаў з розным статусам (дваранства, сялянства, духавенства, іншаземцы, іншаверцы). Гэтыя абставіны абумовілі ўнікненне асобнай плыні ў праве Расіі – "габрэйскіх законаў". Габрэі Расійскай імперыі былі трапна названы праз Іллю Аршанскага "паўграмадзянамі", падданымі з абмежаванымі грамадзянскімі правамі, рэалізацыя якіх была мажліва на вызначанай тэрыторыі – у мяжы габрэйскай аселасці (Оршанский, 1877: 3).

Мяжа аселасці – асаблівы феномен расійскага заканадаўства. Не было іншай этнаканфесійнай групы, прымацаванай да канкрэтнай тэрыторыі, але практыка абмежавання права перамяшчэння па краіне пэўных катэгорый падданых была распаўсюджана. Асноўная маса насельніцтва – сяляне –прымацаваны да зямлі; дваране, якія служылі ў

войску, не мелі права яго пакідаць з уласнай волі; неаднаразова перасялялася казацтва. У першыя 20 год жыцця габрэяў у Расіі яны маглі свабодна перамяшчацца па краіне, заканадаўства капіравала нормы Рэчы Паспалітай (кагал як орган самакіравання, забеспячэння правапарадку і фіску; падушны падатак; права запісвацца ў купецтва альбо заставацца мяшчанамі; свабода веравызнання і гандлёва-прадпрымальніцкай дзейнасці; вызваленне ад асабістага выканання ваеннага абавязку).

Фарміраванне мяжы аселасці пачалося ў 1791 г., яна мяняла свой выгляд, але заўсёды поўнасцю пакрывала тэрыторыю Беларусі. З цягам часу своеасаблівая "мяжа аселасці" сфарміравалася і ўнутры "мяжы яўрэйскай аселасці". На пачатку вайны 1812 г. яўрэяў выселілі з 50-вёрставай адлегласці ад мяжы (1812–1821 гг.). "Устаў пра габрэяў" ("Положение о евреях") 1804 г. забараніў ім жыхарства ў сельскай мясцовасці. Гэтую кабінетную меру немагчыма было рэалізаваць за 4 адведзеныя законам гады. Таму, перапыняючыся ў лютым 1807 г. і снежні 1808 г., высяленні ўзнаўляліся ў кастрычніку 1807 г. і красавіку 1823 г. (Леванда, 1874: 77, 119), што прыводзіла да руйнавання яўрэяў і стварала блытаніну ў законах. Другі этап выгнання пачаўся пры Мікалаі I у 1827 г. у вёсках Гарадзенскай губерні, "Устаў пра габрэяў" 1835 г. распаўсюдзіў забарону на пражыванне па-за гарадамі і мястэчкамі на ўсю Беларусь. І рускія, і яўрэйскія юрысты далі адмоўную ацэнку мяжы аселасці, што захоўвалася да лютага 1917 г. Яна адмоўна адбівалася на развіцці яўрэйскай супольнасці, запавольвала працэс акультурацыі і прыводзіла да руйнавання яўрэяў, збядняла гаспадарку "ўнутранай Расіі", пазбаўляючы яе кадраў і капіталаў.

Падставай фарміравання "яўрэйскага заканадаўства" сталі справаздачы пра лад жыцця яўрэйскай супольнасці і інспекцыі часоў Паўла I. Асаблівае месца належыць нататкам Гаўрыіла Дзяржавіна, які бачыў мэту яўрэйскай рэформы ў ліквідацыі кагалу як алігархічнай установы, выкараненні "шкодных забабонаў рэлігіі", вызваленні ад іх Беларусі "без нанясення каму-небудзь шкоды". Для гэтага прапанаваў прыцягнуць яўрэяў (калі спатрэбіцца, гвалтоўна) да рамяства і земляробства на абмежаванай тэрыторыі, забараніць гандаль, падпарадкаваць агульнаму кіраванню і асвеце. Унёсак у заканатворчы працэс ўнеслі 4 Яўрэйскіх камітэта часоў Аляксандра I і Камітэт для вызначэння мер карэннага пераўтварэння яўрэяў 1840 г.

У свядомасці расійскай палітычнай эліты апошняй трэці XVIII – першай паловы XIX стст. існавала перакананне ў адвечнай варожасці яўрэяў да хрысціян і верагоднасці іх шкодніцтва "карэннаму насельніцтву края". Антысеміцкія настроі чынавенства можна прасачыць па справаздачах губернатараў, запісках інспектараў і членаў Яўрэйскіх камітэтаў.

Як не ўзгадаць “Запіску” Гаўрыіла Дзяржавіна, якая стала падмуркам заканадаўства адносна яўрэяў Аляксандраўскіх часоў? Рэлігія габрэяў вызначана як “збор пустых абрадаў, варожых іншым народам”. Габрэі сквапныя, несумленныя, ганарлівыя, лянівыя, ілжывыя, амаральныя, займаюцца магіяй, эксплуатуюць хрысціян, спойваюць сялян. “Нельга зрабіць заключэнне, каб габрэі ў сённяшнім іх стане былі добрымі людзьмі, а таму добрымі падданымі лічыцца не могуць” (Державин, 1872: 248–261).

Варожасць да габрэяў Мікалая І выяўляюць дзённікі цара, дзе габрэі Беларусі названы “пиявицами”. Аляксандр І і Мікалай І не былі ўпэўнены ў лаяльнасці габрэяў самаўладдзю. Адсюль высяленні яўрэяў з памежнай тэрыторыі на захадзе Імперыі, пастаянныя патрабаванні МУС вызначыць настроі габрэйства, даведацца, ці існуюць сярод іх змовы і кантакты з адзінаверцамі за мяжой.

Не дзіўна, што мэтай расійскага заканадаўства адносна яўрэяў стала перавыхаванне прадстаўнікоў супольнасці. Матыў перавыхавання быў закладзены ў расійскую палітыку адносна яўрэяў Кацярынай ІІ, якая захаплялася філасофіяй Асветніцтва. Яе настаўнік у філасофіі Вальтэр быў упэўнены ў яўрэйскай карыслівасці, фанатычнасці, нянавісці да хрысціян і мэтанакіраваным руйнаванні апошніх ліхвярствам (Шугуров, 1894: 136–137). Асветнікі жадалі зрабіць з яўрэяў “добрых грамадзян” коштам перавыхавання і адмовы ад ізаляванасці.

Меры адносна яўрэяў у канцы XVIII – 1 пал. XIX стст. адрозніваліся па жорсткасці, але ўсе яны былі накіраваны на дасягненне прававога ідэалу: асіміляваны, эмансіпаваны, уніфікаваны падданы, лаяльны трону. Прымаючы яўрэяў за чужы і небяспечны элемент, заканадаўцы прыходзілі да думкі аб неабходнасці выдалення альбо грунтоўнага змянення прадстаўнікоў гэтай супольнасці. Яны павінны адмовіцца ад сродкаў “эксплуатацыі карэннага насельніцтва”: ліхвярства, фактарства, карчмарства і вінакурэння. Насцярожанасць выклікаў яўрэйскі гандаль.

“Палепшаныя” яўрэі павінны праяўляць актыўнасць у вытворчай сферы: адчыняць прадпрыемствы, працаваць раменнікамі і земляробамі (Леванда, 1874: 56, 367). За пераменай роду дзейнасці павінна змяніцца маральнасць, чаму садзейнічала б вучоба ў агульных навучальных установах. Адмовіўшыся ад ізаляцыі, частка яўрэяў пакінула б юдаізм, большасць перайшла б на рускую мову. Пераапранутая ў еўрапейскія строі яўрэйская супольнасць не павінна была кідацца ў вочы.

У публіцыстычнай і навуковай літаратуры як з яўрэйскай, так і з хрысціянскай гістарыяграфіі, закладзена перакананне, з якім нельга згадзіцца. Маўляў, мэтай “яўрэйскай палітыкі” расійскіх манархаў была асіміляцыя яўрэяў. Але асіміляцыя прадугледжвае поўнае аб’яднанне

двух этнічных груп, растварэнне адной у другой, страту адной з іх уласнай адметнасці і самасвядомасці. Рацыю мае расійскі даследчык Аляксей Мілер (Миллер, 2006): гаворка ішла пра акультурацыю – набыццё знешняга падабенства, далучэнне да культурных нормаў пры захаванні адметнасці, перадусім – юдаізму.

Урад жадаў мець лаяльных уніфікаваных падданых, якія прыносілі б карысць краіне. Яўрэі ж былі яскрава адметнымі – вонкава, культурна, сам іх знешні выгляд быў маніфестацыяй "инаковости". Для перавыхавання прапанаваліся шляхі:

1) асіміляцыі – хрысціянізацыя (мажлівы, але не адзіны варыянт, які здымаў усе абмежаванні);

2) еўрапеізацыі праз асвету ў дзяржаўных навучальных установах і пераход да "карысных відаў дзейнасці", ён адкрываў шлях да дзяржаўнай службы, пазбаўляў ад рэкруцтва, дазваляў пакідаць мяжу аселасці.

Такім чынам, мэтай ураду стала ліквідацыя асаблівага стану яўрэйскай супольнасці і ўключэнне яе ў расійскае грамадства дзеля забеспячэння лаяльнасці. Габрэям прапанавана далучэнне да сістэмы расійскіх саслоўяў коштам адмовы ад нацыянальнай адметнасці, што сустрэла ў гэтым асяроддзі адпор. Стварылася сітуацыя латэнтнага канфлікту паміж габрэямі і ўладамі, якія злоўжывалі гвалтам. Вынік – недасягненне мэты заканадаўцаў. Абодва бакі ўзаемадзеяння неслі страты, габрэі заставаліся сегрэгаванай групай. Нягледзячы на юдафобію асобных законатворцаў, нельга сказаць, што самаўладдзе змагалася з габрэйствам. Яго турбавала адзінства Імперыі, хвалявала любая адметнасць – яўрэйская, польская, беларуская.

Бібліяграфія

1. Державин, Г. Р. (1872). *Сочинения.* С объяснительными примеч. Я. Грота. Издание Императ. АН: В 9 т. Санкт-Петербург.

2. Каценбоген, С. З. (1923). *Правовое положение евреев в Белоруссии накануне революции 1917 г.* Працы Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсытэту ў Менску, № 6–7.

3. Леванда, В. О. (1874). *Полный хронологический сборник законов и положений, касающихся евреев: iзвлечение из ПСЗ РИ.* Санкт-Петербург.

4. Миллер, А. (2006). *Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования.* Москва.

5. Оршанский, И. Г. (1877). *Русское законодательство о евреях.* Санкт-Петербург.

6. Шугуров, М. Ф. (1894). История евреев в России. *Русский архив,* № 2.

СТАЎЛЕННЕ РАСІЙСКІХ БАЛЬШАВІКОЎ ДА БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ Ў ПЕРЫЯД 1917–1939 ГГ.

АНАТОЛЬ ТРАФІМЧЫК

Анатацыя: Бальшавіцкае кіраўніцтва разглядала Беларусь у якасці сродку для дасягнення сваіх геапалітычных і рэвалюцыйных мэтаў. Нацыянальныя інтарэсы самой Беларусі не былі першаснымі. Тым не менш бальшавікі пайшлі на эвалюцыю дзяржаўнасці Беларусі, каб маніпуляваць ёю на міжнароднай арэне: арганізавалі савецкую рэспубліку, у сярэдзіне 1920-х гг. павялічылі яе тэрыторыю, у 1939 г. далучылі Заходнюю Беларусь.

Ключавыя словы: Беларусь, дзяржаўнасць, СССР, бальшавікі, Польшча.

ATTITUDE OF THE RUSSIAN BOLSHEVIKS TO THE BELARUSIAN STATEHOOD DURING 1917–1939

Abstract: The Bolshevik leaders considered Belarus as a means for achieving their geopolitical and revolutionary goals. The national interests of Belarus itself were not primary. Nevertheless, Bolsheviks started the evolution of the Belarusian statehood to be able to manipulate it on the international arena: they organized a Soviet Republic and increased its territory in the mid-1920s, annexing the Western Belarus in 1939.

Keywords: Belarus, Statehood, Soviet Union, Bolsheviks, Poland.

Дысбаланс, які існуе ў беларускай гістарыяграфіі адносна вобразаў суседніх дзяржаў у дачыненні да Беларусі на карысць Расіі, патрабуе карэкціроўкі праз стварэнне своеасаблівых палітычных партрэтаў тых дзяржаў. У дакладзе падаюцца падставовыя моманты стаўлення Расіі да Беларусі ў перыяд 1917–1939 гг.

Яшчэ летам 1916 г. Уладзімір Ленін не згаджаўся з тымі, хто адмаўляў няспеласць украінскага і беларускага нацыянальных рухаў (Ленин, 1980: 89). Калі бальшавікі захапілі ўладу, нацыянальныя рухі сталі ім перашкаджаць, і яны імкнуліся мінімізаваць ці фармалізаваць іх уплыў. Беларускі рух на пэўны час быў увогуле выключаны з "гульні". Пытанне пра беларускую дзяржаўнасць бальшавікоў не турбавала, больш за тое, яно прыўносіла лішнія складанасці ў распаўсюджванне рэвалюцыі.

Бальшавікі ніколі не збіраліся даваць беларусам іх уласную дзяржаўнасць, але яны былі вымушаныя гэта зрабіць дзеля наяўнай геапалітычнай сітуацыі. Перш за ўсё Беларусь павінна была граць ролю аднаго са звёнаў буфера ад капіталістычнага атачэння, а пасля мела стаць фарпостам па распаўсюджанні бальшавіцкай рэвалюцыі на Захад, пачынаючы з Польшчы. Варта прывесці пару цытат лідараў бальшавікоў. У. Ленін: "Мы за *автономию* **для всех** частей, мы за *право* отделения (а не *за отделение* всех!) [...] В общем, мы против отделения. Но мы стоим за право на отделение. [...] *Ничего,* абсолютно ничего кроме *права* на отделение здесь нет и быть не должно" (Ленин, 1980: 233–236). Іосіф Сталін: "Принцип самоопределения должен быть средством для борьбы за социализм и должен быть подчинён принципам социализма"(Выступление...).

У абставінах, калі Захад рэальна пагражаў Савецкай Расіі, урад бальшавікоў выпрацоўваў "палітыку абароны рэвалюцыі", што прадугледжвала ўтварэнне ўздоўж заходняй мяжы ланцуга савецкіх рэспублік, у ліку якіх былі найперш створаны Украінская, Эстонская, Латвійская, Літоўская. Польшча павінна была замкнуць гэты ланцуг, стаўшы апошнім яго звяном. Аднак надзеі на неадкладную рэвалюцыю ў Польшчы аказаліся нерэальнымі.

Беларусь заўсёды разглядалася ў Крамлі як разменная манета, якой можна скарыстацца, зыходзячы з тактычных меркаванняў у кантэксце актуальных палітычных падзей, перш за ўсё ў Цэнтральна-Усходняй Еўропе. З другога боку, бальшавікі дэкларавалі ў нацыянальнай палітыцы сваё місіянерства, актыўна прапагандуючы такі пункт гледжання як унутры краіны, так і за яе межамі. Палітыка Крамля адносна Беларусі вызначалася перш за ўсё інтарэсамі СССР на міжнароднай арэне і польскім фактарам, але ніяк не інтарэсамі ўласна Беларусі. Адваротная палітыка выглядала б дзіўна.

У 1920-х гг. у СССР (і, адпаведна, Савецкай Беларусі) пачалася каранізацыя (беларусізацыі), гэта мусіла прадэманстраваць, што правы нацыяў вытрымліваюцца. Аднак у стратэгічным плане гэта стала сродкам акумуляцыі і кансалідацыі беларускіх нацыянальных сіл розных палітычных поглядаў з мэтай іх далейшага палітычнага ці нават фізічнага вынішчэння (перадусім тых, каго б не ўдалося да канца саветызаваць).

Пасля заключэння Рыжскай мірнай дамовы кіраўніцтва СССР не адмаўлялася ад планаў вяртання ў склад сваёй дзяржавы земляў былой Расійскай імперыі. Дзеля гэтага Польшча ў міжваенны перыяд ніколі не выпадала з поля зроку савецкага кіраўніцтва. У гэтай сувязі практычна заўсёды існавалі і адпаведныя планы, вялося абмеркаванне гэтай тэмы. Па абодва бакі мяжы працавала ўзмоцненая прапаганда ідэі аб'яднання Беларусі на савецкай аснове.

Узбуйненне таксама мела ў аснове палітычныя разлікі Крамля. Паводле некалі сакрэтнага дакумента "В комиссию политбюро ЦК ВКП(б) по вопросу о расширении границ БССР", "основной решающий аргумент за расширение границ БССР – в ближайшее время – определяется политикой Польши": меліся звесткі, што яе ўрад збіраўся правесці шэраг рэформ адносна нацыянальных меншасцей, у тым ліку беларусаў (Ладысеў і Брыгадзін, 2003: 296).

Спрыяльны момант настаў летам 1939 г., калі Германія і СССР падзялілі сферы ўплыву. Шляхам падзелу тэрыторыі Польшчы Беларусь была аб'яднана шляхам далучэння Заходняй Беларусі да БССР, прычым быў разыграны сцэнар "вызвалення" і легітымацыі савецкай улады.

У той жа самы час былая мяжа заставалася закрытай да пачатку нямецка-савецкай вайны, што рабіла нацыянальна-інтэграцыйны складнік акцыі фармальнасцю. У дадзеным выпадку гэта акцыя стала прыкрыццём для рэалізацыі экспансіяніcцкіх планаў Крамля. Адразу пасля яе правядзення пачалася аператыўная саветызацыя інкарпараванай тэрыторыі, у ходзе якой на ёй змаглі фармальна пусціць карані і ўмацавацца асноўныя сацыяльныя інстытуты савецкай улады, дастаткова зладжана запрацаваць таталітарная сістэма. Пры гэтым Віленшчына, беларускасць якой ў гульнях з беларусамі з 1923 па 1939 гг. адкрыта не ставілася ў Маскве пад сумнеў, была ў якасці траянскага каня перададзена Літве.

Нягледзячы на папярэднія тэзісы, належыць прызнаць, што падзеі 1939 г. былі ўсё ж крокам наперад у развіцці дзяржаўнасці Беларусі і яе цэласнасці, аднак за гэта беларускі народ заплаціў надта вялікую цану. Сучасныя межы Беларусь набыла для выкарыстання беларускага фак-

тару савецкім кіраўніцтвам у якасці палітычнай карты ажыццяўлення сваёй міжнароднай гульні. Клопат жа пра беларускую дзяржаўнасць як такую ніколі не быў для Масквы хоць бы ў нейкай ступені вызначальным. Савецкае кіраўніцтва да Беларусі ставілася як да дзейснага сродку для дасягнення розных мэтаў унутранай і перадусім знешняй палітыкі. У сувязі з гэтым стварэнне падрабязнага палітычнага партрэта дачыненняў Крамля да Беларусі ў XX ст. заўсёды было задачай актуальнай, задачай, скрупулёзнае і рознабаковае вырашэнне якой чакае сваіх аўтараў.

Бібліяграфія

1. Выступления на III Всероссийском съезде советов Р. С. и К. Д. 10-18 января 1918 г. 1. Доклад по национальному вопросу. URL: (доступ 25.01.2011) http://www.politology.vuzlib.net/book_o171_page_4.html

2. Ладысеў, У. Ф. і Брыгадзін, П. І. (2003). “В комиссию Политбюро ЦК ВКП(б) по вопросу о расширении границ БССР”, у Паміж Усходам і Захадам: Станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917 – 1939 гг.). Мінск: БДУ.

3. Ленин, В. И. (1980). Полное собрание сочинений. Т. 30. Москва: Государственное издательство политической литературы.

4. Ленин, В. И. (1982). Полное собрание сочинений. Т. 48. Москва: Государственное издательство политической литературы.

POLITYKA WIELKIEJ BRYTANII I FRANCJI WOBEC KWESTII WILEŃSKIEJ W CZASIE WOJNY POLSKO-RADZIECKIEJ 1920–1921

IURII CHAINSKYI

Streszczenie: W publikacji analizowana jest polityka mocarstw europejskich – Wielkiej Brytanii i Francji, w kwestii wileńskiej w czasie wojny polsko-radzieckiej 1920–1921. Ukazano wagę tego okresu chronologicznego w historii konfliktu polsko-litewskiego o Wilno w okresie międzywojennym.

Słowa kluczowe: Polska, Litwa, Wielka Brytania, Francja, problemy terytorialne, granice Polski.

THE POLICY OF GREAT BRITAIN AND FRANCE TOWARDS THE VILNIUS ISSUE DURING THE POLISH-SOVIET WAR OF 1920–1921

Abstract: The article investigates the policy of Great Britain and France as great powers in Europe after the First World War in relation to the Vilnius issue during the Polish-Soviet war of 1920–1921. The importance of this period in the history of Polish-Lithuanian conflict concerning Vilnius is shown.

Keywords: Poland, Lithuania, Great Britain, France, Territorial Problems, Polish Borders.

Wielka Brytania i Francja, jako mocarstwa europejskie po 1918 r., odgrywały ważną rolę w trakcie kształtowania się granic odnowionego Państwa Polskiego, ponieważ kwestia przyszłych granic Polski miała bezpośredni wpływ na sytuację geopolityczną na kontynencie.

Nie zważając na zwrócenie uwagi przez uczestników konferencji w Paryżu na problemy terytorialne Polski, większość z nich pozostała otwarta. Najbardziej skomplikowanym z nich był problem ustalenia jej granic wschodnich, co było powiązane z nierozstrzygniętą kwestią rosyjską. W tym kontekście, celem pracy jest zbadanie kwestii wileńskiej jako części problemu granic wschodnich w okresie wojny polsko-radzieckiej 1920–1921.

Klęski rosyjskich sił kontrrewolucyjnych w roku 1919, kryzys ekonomiczny oraz dążenie do ustabilizowania sytuacji, zmuszały sojuszników do rezygnacji z agresywnej polityki wobec Rosji Radzieckiej. Zresztą, między Wielką Brytanią i Francja występowało wiele rozbieżności w tym zagadnieniu, jak również w kwestii wschodnich granic Polski. Deklaracja z 8 grudnia 1919 r. o ustaleniu częściowej granicy wschodniej potwierdzała tą skomplikowaną sytuację.

Polska, która była zmuszona uwzględniać ogłoszoną przez Ententę zasadę etniczną przy wyznaczaniu swoich granic północnych, zachodnich i południowych, prowadziła całkiem inną politykę na wschodzie. W kręgach politycznych istniały dwie główne koncepcje dotyczące granic wschodnich: koncepcja inkorporacyjna Romana Dmowskiego oraz koncepcja federacyjna Józefa Piłsudskiego. Generalnie, obie koncepcje miały jeden cel – włączyć w granice państwaznaczną część ziem litewskich, białoruskich i zachodnioukraińskich – byłych ziem Rzeczypospolitej. Różniły się tylko metodami jego osiągnięcia.

Jeszcze jesienią 1918 r. polscy politycy deklarowali gotowość uznania, ogłoszonej 16 lutego 1918 r. niepodległości Litwy, w jej granicach etnicznych, do których zaliczano Żmudź i północną część guberni suwalskiej(Wituch, 2001: 151). Wilno natomiast uważali za część Polski. Urodzony na Wileńszczyźnie J. Piłsudski nazywał Wilno „kluczem do Litwy i Białorusi" (Wandycz, 1969: 119). Właśnie to miasto stało się przedmiotem największych sporów między stronami, które opierały swoje roszczenia na zasadach historycznych i emocjonalnych: przecież Wilno było historyczną stolicą Litwy oraz symbolem siły Rzeczypospolitej. Niemieckie dane z 1916 r. wskazują, iż w mieście mieszkało 50,3 % ludności polskiej, 43,3 % - żydowskiej i 2,6 % - litewskiej (Wituch, 2001: 152–153). Dlatego przedstawiciele Polski opierali swoje pretensje na zasadzie etnicznej.

Początek wyprowadzania z tego regionu wojsk niemieckich, które były gwarantem obrony Białoruskiej Republiki Ludowej oraz Republiki Litewskiej przed roszczeniami polskimi, pozwoliło polskim oddziałom zająć Wilno 31 grudnia 1918 r. (Ціхаміраў, 2002: 37).

Ingerencja Armii Czerwonej w walki o Litwę i Wilno, jak również oświadczenie Gieorgija Cziczerina z 7 stycznia 1919 r. o uznaniu niepodległości Litwy i Białorusi świadczyło również o roli czynnika ideologicznego w kwestii ustalenia granic polsko-litewskich. Jednocześnie, natarcie bolszewików dawało Warszawie możliwość ukrycia swojej ekspansji pod hasłem „walki z bolszewizmem", którą zrealizowano 19 kwietnia 1919 r., kiedy to wojska polskie po raz drugi zajęły Wilno (Kumaniecki, 1924: 172–173; Piłsudski, 1937a: 75–76).

Interesy Paryża i Londynu wobec Litwy, ze względu na jej znaczenie strategiczne – styk byłych wpływów niemieckich i rosyjskich, przekształcały ten konflikt w główny problem regionu. Paryż sceptycznie odnosił się do istnienia Litwy jako słabego i proniemieckiego państwa. Stanął on jednak przed dylematem: poprzeć Polskę czy bronić interesów białej Rosji. Zresztą, Georges Clemenceau przystał na wspólne stanowisko z Londynem w kwestii poszukiwania kompromisu między Litwą a Polską (Tommassini, 1928: 276).

Foreign Office przychylało się do memorandum Arthura Balfoura z 18 października 1918 r., które mówiło o uznaniu niepodległości państw bałtyckich oraz możliwej ich federacji z państwami skandynawskimi. Litwa stałaby się dla Londynu kanałem handlowym do Rosji, przy niedopuszczeniu Moskwy zarówno do Bałtyku, jak i do Niemiec (Sprawy polskie.., 1967: 448).

Kluczową rolę w dalszym rozwiązaniu sprawy wileńskiej odegrała wojna radziecko-polska 1920–1921 oraz konferencja w Spa, podczas której wykorzystano krytyczne położenie Polski w wojnie. Dnia 10 lipca 1920 r. premier RP Wł. Grabski zmuszony był zgodzić się na oddanie Wilna Litwie i przyszłe rozwiązanie jego losów przez mocarstwa. Natomiast 12 lipca 1920 r. w Moskwie, pomiędzy Rosją Radziecką oraz Litwą, został podpisany układ, który przydzielał tej ostatniej Wilno, Grodno i Suwałki (Ціхаміраў, 2002: 40–41).

Zmiana sytuacji na froncie oraz wyparcie wojsk radzieckich za Niemen znów zaktualizowały pytanie przynależności Wilna. Rolę pośredników w tej sprawie wzięły na siebie francuskie misje w Warszawie i Kownie (Centralne Archiwum..., 1920: 100–101). Londyn w całości popierał Litwę i wywierał presję na Paryż i Warszawę, szantażując pierwszych możliwością aktywnego wsparcia finansowego niemieckiego przemysłu(Dokumenty.., 1989: 115), a drugim groził odwołaniem swojego ambasadora z Warszawy w przypadku ponownego przejęcia Wilna (Nowak-Kielbikowa, 1975:269).

W Kalwarii, a potem Suwałkach, przy pośrednictwie Ligi Narodów toczyły się negocjacje polsko-litewskie. 7 października 1920 r. w Suwałkach podpisano umowę wojskową, w której Litwa uznawała linię demarkacyjną z 8 grudnia 1919 r. oraz zostawiała stronie polskiej 34 % terytorium guberni suwalskiej, Lidę i Orany (Kukułka, 1970: 294–295). Jednocześnie, władze litewskie nie zgodziły się na przeprowadzenie plebiscytu w Wilnie, które

faktycznie zostawało nieosłonięte z południa przed agresją ze strony Polski. Po uzgodnieniu preliminarnego pokoju w Rydze i ustępstwach Litwy w Suwałkach, wszystkie argumenty Polski co do zagrożeń na lewej flance straciły aktualność.

Paryż proponował znacznie łatwiejszą wersję idei nowego szefa Foreign Office Georga Curzona w razie ewentualnego zajecia Wilna przez Wojsko Polskie. Wspólna nota sojuszników, skierowana do J. Piłsudskiego 7 października 1920 r., zaznaczała, że ugody zawarte w Spa są aktualne, ale nie wspominała o możliwych sankcjach grożących Polsce w przypadku okupacji miasta (Documents.., 1961: 584–585).

W przeddzień wejścia w życie umowy, 8 października 1920 r., dywizja na czele z generałem Lucjanem Żeligowskim przecięła linię demarkacyjną i zajęła Wilno. 12 października 1920 r. stanął on na czele Litwy Środkowej, jako formalnie niezależnego państwa. Warszawa odcięła się od tej akcji (Documents.., 1961: 595–596). Mimo to, wszyscy byli przekonani, że stał za nią J. Piłsudski, który dopiero z czasem ją uznał (Piłsudski, 1937b: 124).

Akcja L. Żeligowskiego odbiła się szerokim echem w Europie. Quai d'Orsay (przy bulwarze Quai d'Orsay w Paryżu ma swoją siedzibę francuskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych) było nią zaniepokojone, ponieważ mogła ona wywołać niepożądane dla Paryża działania ze strony Londynu, w szczególności w sprawie przyszłego plebiscytu na Górnym Śląsku. Dlatego MSZ Francji starało się nie dopuścić do pogorszenia stanowiska Polski na arenie międzynarodowej oraz możliwego wzmocnienia niemieckich i rosyjskich pozycji na Litwie. Dlatego też, Paryż poparł wersję Warszawy, że L. Żeligowski działał samodzielnie i proponował zaniechanie wszelkich działań wobec Polski (Documents.., 1961: 592, 598–599).

W dzień podpisania preliminarnego traktatu pokojowego w Rydze 12 października 1920 r., mocarstwa skierowały notę do J. Piłsudskiego, w której protestowały jedynie przeciw zawarciu umowy pokojowej z bolszewikami oraz wyrażały oburzenie z powodu przejęcia Wilna, natomiast posłowie brytyjski i francuski oświadczyli, że gwarancje dla Litwy prawa do stolicy w Wilnie – było kwestią „lojalności i mądrości politycznej" (Wandycz, 1962: 184). Z démarche wyraźnie wynika, że Zachód wiązał sprawę Wilna z negocjacjami w Rydze.

20 października 1920 r. minister spraw zagranicznych Polski Eustachy Sapieha ogłosił "Instrukcję w sprawie litewskiej", w której utrzymywał ideę stworzenia federacji litewsko-polskiej i przeprowadzenia plebiscytu w Wilnie (Документы.., 1964: 428). Ze swojej strony sojusznicy, ze względu na nieprzewidywalne skutki dymisji J. Piłsudskiego oraz chęć szybkiego zażegnania konfliktu, który osłabiał "strefę sanitarną", pogodzili się z tym faktem (Рубцов, 1988: 82).

29 listopada 1920 r. między przedstawicielami Litwy Środkowej a Kownem, za pośrednictwem Ligi Narodów, zawarto rozejm i określono linię demarkacyjną. Jednocześnie, nie potrafiono wyznaczyć zasięgu terytorium na którym, według decyzji Ligi Narodów, powinien odbyć się plebiscyt. 2 marca 1921 r., po kilku rundach bezskutecznych rokowań, Rada Ligi Narodów przekazała sprawę specjalnej podkomisji na czele z Paulem Hymansem.

Wysiłki Francji, po faktycznym rozwiązaniu kwestii rosyjskiej na rzecz bolszewików (krach interwencji aliantów w Rosji i klęska białych w wojnie domowej), były teraz skierowane na stworzenie sojuszu polsko-bałtyckiego (Почс, 1985: 176). Razem z Małą Ententą i sojuszem polsko-rumuńskim z jednej strony powinien on izolować Rosję Radziecką, a z drugiej – trzymać pod kontrolą Niemcy i stworzyć polityczną przeciwwagę dla Wielkej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. Londyn, ze względu na podpisaną ugodę handlową z Moskwą, jeszcze bardziej zainteresowany był przekształceniem Krajów Bałtyckich w drogę tranzytową do Rosji. Oprócz tego, uwzględniając koncepcję równowagi w Europie, w Londynie negatywnie odnoszono się zarówno do działań Francji w kwestii stworzenia bloku polsko-bałtyckiego, a wszelkie konflikty w Europie uważano za niepożądane. Tak więc, sojusznicy, wychodząc naprzeciw własnym interesom, czynili sporo wysiłków w celu rozstrzygnięcia konfliktu wokół Wilna.

W lutym 1921 r. E. Sapieha z głównym sekretarzem MSZ Francji Philippem Berthelotem omawiał projekt federacji Litwy i Litwy Środkowej, który przewidywał stworzenie dwóch kantonów – wileńskiego i kowieńskiego. Jednak strony nie były gotowe do kompromisu. Dlatego Quai d'Orsai i Foreign Office, które podtrzymywały ideę stworzenia federacji między Polską i Litwą, uważały za niezbędne odłożenie w czasie podjęcia ostatecznych decyzji.

18 marca 1921 r. podpisano Traktat Ryski, który zakończył wojnę radziecko-polską. Według niego Polska otrzymywała ziemie Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi, co dawało 180000 km^2 terytorium na wschód od "linii Curzona". Jednocześnie bolszewicy zadeklarowali swój brak zainteresowania wobec Wilna (Завада, 2000: 143–196).

Okres wojny polsko-radzieckiej miał istotny wpływ na rozwój zagadnienia wileńskiego oraz na wyrabianie się bardziej wyraźnej pozycji Francji i Wielkiej Brytanii w tej kwestii, co, przede wszystkim, wiąże się z klęską białych w Rosji. Zawarcie Traktatu Ryskiego nie przyczyniło się jednak do ostatecznego rozwiązania losów Wilna jako głównego problemu stosunków polsko-litewskich. Decyzja o przekazaniu tej sprawy Lidze Narodów jeszcze raz świadczyła o gotowości sojuszników do kompromisu w spornych dla nich kwestiach. Sprawa wileńska wyraźnie ukazuje pierwotność własnych interesów narodowych mocarstw w kształtowaniu polityki wobec konfliktu polsko-litewskiego: przewrócenie Litwy jako kanału handlowego do Rosji

(Wielka Brytania) oraz stworzenie federacji polsko-litewskiej (Francja). Dominujący wpływ kwestii rosyjskiej na kształtowanie polityki Londynu i Paryża w kwestii Wilna demonstruje lekceważenie zasady etnicznej i prawa narodów do samostanowienia oraz ich wyrywkowe stosowanie w zależności od koniunktury polityczno-ekonomicznej. Wyniki wojny polsko-radzieckiej, a następnie przyłączenie Litwy Środkowej w skład II RP, w większej mierze odpowiadały brytyjskiej strategii utworzenia równowagi sił w Europie, aniżeli francuskim próbom znalezienia silnego sojusznika w Europe Wschodniej.

Bibliografia

1. Centralne Archiwum Wojskowe, Teki Teslara, t. XIX. Depesza gen. Henrysa do ppłka Reboula z 31 II 1920 r., s. 100–101.

2. *Documents on British Foreign Policy 1919–1939: in 64 vol.* (1961). E. L. Woodward and R. Butler (ed). 1st Series, 1919–1925. vol. XI. L.: His Majesty's Stationery Office.

3. *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939 : w 2 t.* (1989). T. Jędruszczaka i M. Nowak-Kiełbikowej (red.). Warszawa: Instytut Wydawniczy. Pax, T. 1: 1918–1932.

4. Kukułka, J. (1970). *Francja a Polska po traktacie wersalskim: (1919–1922).* Warszawa: Książka i Wiedza.

5. Kumaniecki, K. (1924). *Odbudowa państwowości polskiej. Naiważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924.* Warszawa–Kraków: nakł. Księgarni J. Czarneckiego.

6. Nowak-Kielbikowa, M. (1975). *Polska – Wielka Brytania w latach 1918–1923. Kształtowanie się stosunków politycznych.* Warszawa: PWN.

7. Piłsudski, J. (1937a). *Pisma zbiorowe: w 10 t.* Warszawa: Instytut J. Piłsudskiego, 1937. T. 5.

8. Piłsudski, J. (1937b). *Pisma zbiorowe: w 10 t.* Warszawa: Instytut J. Piłsudskiego, T. 6.

9. *Sprawy polskie na Konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r., dokumenty i materiały: w 3 t.* (1967). J. Bierzaneka i J. Kukułka (red.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo. Naukowe, 1965–1968. T. 2.

10. Tommassini, F. (1928). *Odrodzenie Polski.* Warszawa: F. Hoesicka.

11. Wandycz, P. (1962). F*rance and her Eastern Allies. 1918–1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from Paris Peace Conference to Locarno.* Minneapolis: The University of Minnesota Press.

12. Wandycz, P. (1969). *Soviet-Polish relations, 1917–1921.* Cambridge: Harvard University Press.

13. Wituch, T. (2001). *Terytoria sporne w Europie po roku 1815.* Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusku.

14. *Документы и материалы по истории советско-польских отношений: в 3 т.* (1964). (исполн.) Вроньский С., Т. 3: Апрель 1920 г. – март 1921 г. Москва: Наука.

15. Завада І. (2000). *Ризький договір і Україна.* Київ: Вид. центр "Просвіта": 143-196.

16. Почс, К. Я. (1985). *"Санитарный кордон": Прибалтийский регион и Польша в антисоветских планах английского и французского империализма (1921—1929 гг.).* Рига: Зинатне.

17. Рубцов, А. Ф. (1988). *Литва в политике французского империализма, 1918–1924 гг.* Томск: Издательство Томского университета.

18. Ціхаміраў, А. (2002). “"Віленскае пытанне" ў міжнародных адносінах 1918–1920 гг.”, *Белорусский журнал международного права и международных отношений,* №3.

IDEA KRAJOWA W REFLEKSJI HISTORYCZNEJ. ANALIZA PORÓWNAWCZA

MAKOTO HAYASAKA

Streszczenie: Na początku XX-go wieku idea krajowa była reprezentowana szeroko w byłym Wielkim Księstwie Litewskim przez miejscowe elity szlacheckiego pochodzenia. Idea krajowości stała w ostrej opozycji do agresji polskiego ruchu narodowego kierowanego przez Romana Dmowskiego. Biorąc pod uwagę rozwój japońskiej myśli społecznej, po wojnie rosyjsko-japońskiej, słynni myśliciele japońscy, tacy jak I. Nitobe i K. Yanagida wprowadzili do kręgu akademickiego metodę naukową - etnologię, która była wówczas rozpowszechniona w całej Europie. Japońscy myśliciele zwrócili uwagę szczególnie na reformę rolną i podwyższenie poziomu życia oraz poziomu oświaty wśród rolników, ale nigdy nie zajmowali się akcją polityczną, chociaż ich apolityczna postawa przypomina ideę krajową. Po upadku ideologii marksistowsko-leninowskiej w nauce historycznej obecnie warto uwzględnić ideę krajową w perspektywie analizy porównawczej.

Słowa kluczowe: krajowość, reforma rolna, wojna rosyjsko-japońska, Wielkie Księstwo Litewskie, historia społeczna

KRAJOVAŚĆ IDEA IN HISTORICAL REFLECTION. COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract: The krajowość idea was presented widely by the noble elite (szlachta) of the former Grand Duchy of Lithuania in the early 20th century. Their krajowość idea differed from the standpoint of the Polish national movement lead by Roman Dmowski. Considering the Japanese social thoughts after the Russian-Japanese War, our remarkable figures such as I. Nitobe and K. Yanagida introduced ethnology into the Japanese academism as a new methodological trend developing in Europe of that time. Japanese thinkers focused their concern only on the agrarian reform and enlightenment for peasantry, and had never been engaged in the political action, although their concern reminds us about the krajowość idea. After the decline of Marxist mono-lineal historical science, we can take the krajovaść idea into consideration again in a comparative perspective.

Keywords: Regional Patriotism, Agrarian Reform, Russian-Japanese War, Grand Duchy of Lithuania, Social History.

W stosunkach międzynarodowych w końcu XX wieku najważniejszymi niewątpliwie wydarzeniami politycznymi były rewolucje demokratyczne w krajach Europy Wschodniej oraz rozpad Związku Radzieckiego. W ich wyniku Polska i Kraje Bałtyckie przystąpiły do Unii Europejskiej. Wraz z upadkiem ideologii marksistowsko-leninowskiej, światło dzienne ujrzała zapomniana idea krajowa, stojąca na gruncie spuścizny historycznego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Posługiwanie się jej dorobkiem wymaga gruntownej zmiany orientacji historycznej i ponownego spojrzenia na historię tego regionu. Wychodząc z punktu widzenia historiografii porównawczej i myśli historycznej, w niniejszej prezentacji zwracam głównie uwagę na zagadnienie idei krajowej, a poniższe rozważania dotyczyć będą głównie okresu wojny rosyjsko-japońskiej (1904–1905), kiedy to działacze polityczni Litwy historycznej u progu XX wieku zaczęli wysuwać swoje postulaty narodowe.

W historiografii japońskiej, jeśli postawić pytanie, skąd pochodzi narodowy bohater Tadeusz Kościuszko, czy do jakiej narodowości należy, odpowiedź musi brzmieć: “Polak”, czyli “polski bohater”. Także Adam Mickiewicz charakteryzowany jest jako “Polak”, a miejsce jego urodzenia jest pomijane. Stąd też bez wahania i bezkrytycznie używamy pojęcia “kresy”, a w wielu pracach współczesnych japońskich badaczy napotyka się te dyskryminacyjne określenia żywcem wzięte z endeckiej historiografii. U nas do końca drugiej wojny światowej, pod systemem Tenno (“Koukoku-Shikan”), Tenno-cesarz był symbolem japonizacji całej ludności na Półwyspie Koreańskim, uzasadniającym wspólnotę przodków obu narodów - koreańskiego i japońskiego. Ta mitologizacja, związana z imperializmem Japonii, posłużyła do podboju całego Półwyspu Koreańskiego i przyłączenia go do Japonii w 1910 roku. Taka polityka doprowadziła również do opanowania Mandżurii pod hasłem "Wspólnoty Pięciu Narodów". W tym kierunku prowadziło także odwoływanie się do “Wielkiej Wspólnoty Azji” w czasie drugiej wojny światowej. Wynikłe wówczas konflikty narodowe związały się z silnymi ruchami niepodległościowymi obracającymi się przeciwko japońskiej okupacji, a ich skutki trwają pod dzisiejszy dzień.

Pod koniec XIX wieku ujawnił się nie tylko nacjonalizm Litwinów, Ukraińców i Białorusinów, ale i samych Polaków w postaci myśli “nowoczesnego Polaka” sformułowanych przez Romana Dmowskiego. Do końca zimnej wojny idea krajowa, jako idea współdziałania kilku narodowości we wspólnym państwie, zbudowana na tradycji dziejowej, była nierealna. Ale rzeczywistość jest paradoksalna i idea ta staje się coraz bardziej aktualna, choćby z powodu urzeczywistnienia się Unii Europejskiej. Ważnym czynnikiem wzmacniania świadomości narodowej są refleksje historyczne. Prowadzą one z czasem do rozbudzenia politycznego poszczególnych narodów, a często również do konfliktów narodowych.

Można przyjąć, że na Litwie, Białorusi i Ukrainie świadomość historyczna wyrażała się w antytezie do polskiej historiografii. W dziejopisarstwie Konstancji Skirmuntt i Michała Römera, z wyraźną sympatią opisującym dzieje Litwy historycznej oraz proces odrodzenia narodu litewskiego, nie ma śladów nacjonalizmu. Dla Römera idea krajowa jest tylko zamknięciem nacjonalizmu w węższych ramach terytorialnych, i demokracja krajowa jest jedna, czy to litewska, czy polska, czy białoruska, czy żydowska. Römer podkreśla, że stanowisko krajowe, jest budową jednego gmachu społecznego, nie zaś szeregu chat narodowych.

Wiadomo, że "myśli nowoczesnego Polaka" Dmowskiego zostały spisane przed ekspansją zjednoczonych Niemiec i Imperium Rosyjskiego w epoce imperializmu. Polityka polonizacyjna prowadzona przez rząd sanacji i polityka endecka w okresie międzywojennym, spotykały się z ostrymi protestami ze strony miejscowej ludności. Według Konstancji Skirmuntt, Litwa odradza się z ludu. Kluczową sprawą był oczywiście język (mowa), ale Skirmuntt stwierdziła, że chociaż mowa określa pochodzenie, spójność wewnętrzna społeczeństwa uwarunkowana jest bardziej przez czynniki historyczne. Zaleca ona szlachcie zbliżenie się do ludu i nauczenie się języka litewskiego. Jej hasło "z szlachtą Litwy, Litwy lud!" przypominało zawarte w utworze *"Psalm Miłości"* Zygmunta Krasińskiego hasło "ze szlachtą Polski, Polski lud". Hasło Krasińskiego było spopularyzowane w kręgu konserwatystów w okresie Wielkiej Emigracji i wyrażało stosunek szlachty do tak ważnego zagadnienia społecznego, jakim było uwłaszczenie chłopów. Następne pokolenia chętnie przyjmowały to hasło, dostosowując je do strategii rozwiązywania miejscowych problemów w relacjach pomiędzy szlachtą i chłopstwem.

Japońskie odkrycie "krajowości" na początku XX wieku, które charakteryzuje się walką o poprawę warunków życia i podwyższenie poziomu oświaty wśród rolników, nie było niczym wyjątkowym. Tym ostatnim problemem zajmowali się już dwaj słynni działacze i myśliciele: Nitobe Inazou (1862–1933) i Kunio Yanagida (1875–1962). Słowo "krajowość" pochodzi od słowa "kraj" w języku polskim, a "kyoudo" oznacza "kraj" w języku japońskim. W 1907 roku, z inicjatywy Nitobe zaczęła się akcja pod hasłem "kraj" zmierzająca do propagowania oświaty wśród rolników. Ich „krajowość" narodziła się w wyniku sceptycyzmu wobec nauk zaadaptowanych w okresie Meiji, który chciał dokonać pośpiesznej modernizacji kraju na wzór zachodni. W ich opinii polityka rządów okresu Meiji zrujnowała tradycyjne japońskie życie wiejskie, przyspieszając rozwarstwiene się społeczeństwa po uwłaszczeniu chłopów w 1873 roku. Ich poglądy stanowiły antytezę rządowej polityki przymusu wobec rolników. Ale, trzeba podkreślić też, że ich wysiłki zmierzające do podnoszenia oświaty wśród rolników nigdy nie

zmierzały w kierunku przeistoczenia się w ruch polityczny, tak jak miało to miejsce na Litwie historycznej i na Ukrainie. W toku militaryzacji kraju w latach 1930-tych wykorzystywano myśl Nitobe i Yanagidy, wbrew ich woli, w celu wzmocnienia "ideologii duchowego zjednoczenia wszystkich Japończyków" ("Kokutairon") pod systemem Tenno-cesarz. Pod hasłem "Shōwa-Ishin" czyli "Shōwa-Sanacja" skrajni działacze konserwatywni, wywodzący się ze wsi, spośród zubożałych chłopów, szukających środków do życia w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego, zachęcali do popierania militaryzacji kraju. Chłopi ci stali się głównym źródłem rekrutów dla armii, a w okresie Shōwa (okres związany z rokiem cesarskim 1926–1989), organizacja chłopska popierała masową imigrację do Mandżurii pod hasłem "Wspólnoty Pięciu Narodów", czyli "Wielkiej Wspólnoty Azji". Prowadzona przez nich agresywna kolonizacja powodowała tarcia z miejscowymi chłopami, których ziemię pod przymusem zabierały władze Japonii. Po drugiej wojnie światowej orientacja ta została srogo potępiona przez nowe władze demokratyczne.

Czego nas uczy idea krajowa i jakie wartości w niej odnajdujemy? Biorąc pod uwagę ideę krajową jesteśmy przekonani, że daje ona nam uniwersalne klucze do dialogu ze wszystkimi narodami na temat współczesnej historii. Ostatecznym celem w odległej perspektywie było, jak się można domyślać, powstanie unii narodów europejskich. Obecnie docenione zostały wysiłki dyplomatyczne podejmowane przez Michała Römera na arenie międzynarodowej. Można je porównać z wysyłkami dyplomatycznymi Inazou Nitobe, wiceprzewodniczącego Ligi Narodów (1920–1927). Trzeba pamiętać, że interpretacje historyczne, często sprzeczne i rozbieżne, rywalizują nie tylko na Dalekim Wschodzie, ale i w Europie Środkowo-Wschodniej. Ponieważ gotowi jesteśmy zwalczać sprzeczności i utrwalać wspólne porozumienie między narodami, idea krajowa pomoże nam i ułatwi znalezienie właściwej drogi.

BELARUSIANS ON THE BACKGROUND OF THE NATION-CREATING PROCESSES IN CENTRAL-EASTERN EUROPE

RYSZARD RADZIK

Abstract: This article aims at comparing the nation-creating processes of four nations: Belarusians, Ukrainians (from the area of Galicia and from the area lying on the Dnieper), Slovaks and Czechs. Three types of factors determining nation-creating processes in the Central-Eastern Europe in the 19th century and the first decades of the 20th century are distinguished: civilizational, cultural and political. The analysis indicates that Belarusians had the most disadvantageous conditions for building a national community while Czechs appeared to have the most advantageous ones.

Keywords: Belarusians, Nation-Creating Processes, Politics, Culture, Civilization.

БЕЛАРУСЫ Ў КАНТЭКСЦЕ НАЦЫЯТВОРЧЫХ ПРАЦЭСАЎ У ЦЭНТРАЛЬНА-УСХОДНЯЙ ЕЎРОПЕ

Анатацыя: Артыкул накіраваны на параўнанне нацыятворчага працэсу чатырох нацый: беларусаў, украінцаў (з рэгіёну Галіцыі і Дняпра), славакаў і чэхаў. Вылучаны тры тыпы фактараў, якія вызначылі працэс стварэння нацый у Цэнтральна-Усходняй Еўропе XIX – пачатку XX стагоддзя: цывілізацыйны, культурны і палітычны. Аналіз паказвае, што беларусы мелі найменш спрыяльныя ўмовы для стварэння нацыі, у той час як чэхі – найбольш спрыяльныя.

Ключавыя словы: беларусы, нацыятворчы працэс, палітыка, культура, цывілізацыя.

We can distinguish three different types of factors determining nation-creating processes in Central-Eastern Europe in the 19th century and first decades of the 20th century. The first type makes a nation-creating process possible but does not determine its direction (except the case of elites). It is the level of a country's development, namely the broadly understood communication abilities, the level of literacy and urbanization, the level of social mobility (vertical and horizontal), the economic level (prosperity), the shape of social structure (existence of the country's "own" elites or a potential to create them in a short time). The second type of factors determines the abilities of a society to emerge (often from a bigger one), so it influences the direction of the nation-creating process. It is constituted by a set of cultural features/factors such as: a distinct language, ethnic culture, tradition (including the awareness of nation's distinct history, heroes, defeats and victories), so, broadly understood, the culture distinguishing a community from other communities. Those common features enable initiators of nation-creating processes to outline the borders of a future national community and their national ideologization, thus endowing them with their own emotional context. The third type of factors is related to state politics, institutions, and political system. Governments sometimes supported formation of some national movements, whereas they opposed development of others; they exacerbated or moderated the already existing conflicts. Political systems fostered the articulation of distinctness or uniformization of their various forms.

This article aims at comparing four nations of the Central-Eastern Europe: Belarusians, Ukrainians (from the area of Galicia and from the area lying on the Dnieper), Slovaks and Czechs. Referring to the first type of determinants of the phenomena described, we can conclude that certain regularity may be observed: the bigger the percentage of peasants and the smaller the one of urban population and bourgeois in a society – the lower the chance of appearance of strong national movements and fast creation of national community. In all cases – Slovaks, Ukrainians and Belarusians – there are more than 90% of peasants, illiterate in a vast majority (the lowest illiteracy rate was in the case of Slovaks), with no clearly formed and numerous urban population class and bourgeoisie (and nation-oriented nobility). Czechs are distinguished in this group by an extremely low illiteracy rate, a considerably higher percentage of urban population and moderate wealth. The success of national intelligentsia relied first of all on the conditions that peasants would accept the national ideology advocated by it; that the forming elites would be desirable for the commons; and that it would be capable of determining their aspiration level – being a point of a positive, cultural reference. The basic condition of this was the enfranchisement of peasants

(1861 in Russia, 1848 in Austria) and their literacy. This condition mostly eliminated Belarusian and Ukrainian peasants from the area of Russia from the processes of nationalization, and vastly limited those processes among Ukrainians from the region of Galicia, and to a lesser extent – among Slovaks. Moreover, the urban basis of Ukrainian, Belarusian and Slovak movements was very narrow. Those three ethnic communities gave birth to relatively small groups of intelligentsia which usually originated from peasants, and for a long time had no support from local poor and uneducated people. The case of Czechs was different: their national activists could relatively quickly – even on the scale of Europe, and more in its central-eastern part – appeal to educated people and – in the rapidly industrialized country – to numerous and wealthy urban social layers. Literate Czechs, in masses immigrating to cities, in the rapidly industrialized country competed with German bourgeoisie and middle-class, to a certain extent imitating their stratum-arrangements, copying cultural, educational, scientific, and economical institutions.

Analysing the second type of factors/conditions, it should be emphasized that in the process of emerging of a new nation from the existing – often state-political – majority, it was important how great the cultural distance between the nation under formation and the culture of the dominating/ruling nation, especially of the former elites, was. After Hungary collapsed and was captured by Austria, and after the partition of Poland, nations in East-Central Europe were formed on the basis of language and ethnic distinctness. Clear differences between the Czech and German, also Slovakian and Hungarian languages made Germanization and Magyarization processes difficult and determined a very clear cultural border between both competing societies which were aiming at winning people over to their side. Those language barriers existed neither between Belarusians and Ukrainians, nor between Poles and Russians. In the 19th century, Belarusian dialects were commonly considered to be transitional between the Polish and Russian languages, and even parts of the Polish or Russian languages, and by peasants to be a *simple* language, unworthy publishing. Similarly was considered the Ukrainian language, especially in the area lying on the Dnieper. So, Belarusian and Ukrainian peasants, in the process of social advance – usually moving to a city – abandoned their language in favour of first Polish, and then Russian. They usually considered it a normal state of affairs and they not only failed to notice its national dimension, but even did not realize that they were changing the language (so that there appeared mixtures of languages: *trasianka* – in Belarus and *surzhyk* – in Ukraine).

The third type of factors determining the direction and speed of nation-creating processes is of a political nature and in our study refers to a nation emerging from a bigger state-political and sometimes cultural community.

Within the last two centuries, all European countries fostered or suppressed national movements. In the first phases of development of a national movement, when it still does not have a mass character, it extensively depends on the policy of its government. It was clearly visible in Russia, which was a despotic country, not recognizing Belarusians and Ukrainians as separate nations. Russia suppressed their national developments with all means available, especially from 1905, which to a great extent caused the low level of advancement of that development in the beginning of World War I. So, at the end of the war, the leaders of the movements were not able to activate people for the national cause enough to win independence – which was in fact possible especially in the case of Ukraine. A negative impact of the government on national movements was also visible in the case of Slovakia, whereas the liberal policy of Vienna allowed a rapid development of Czech national movement. In 1848, the Austrian authorities supported – even if to various degrees in different periods of time – the Ukrainian movement, which resulted not only in development of the Ukrainian educational system (it was the second most developed – after the Czech one – from the four nations analysed hitherto), but also of the Ukrainian press, cultural-educational institutions, and political parties.

Summarizing, we may say that in case of Belarusians (also Ukrainians from Tzar's Empire, but to a lesser degree), weaknesses of the language factor and of the awareness of the state-national autonomy in the past were accompanied by the absence of elites with a multigenerational continuity of existence, considering themselves Belarusian in a national sense. Also, until World War I, there was a great underdevelopment of the civilizational structure, and till that time there had been absence of any political support (just an active opposition of Moscow against any attempt to emancipate, except literature – and even this only after 1905) of their national aspirations, let alone the political ones. It may be that the appearance at least of one of the three groups of factors considered would have changed this situation in favour of Belarusians. Ukrainians of Galicia were civilizationally underdeveloped, but due to their religious distinctness from Poles (Greco-Catholicism) they developed nationally to a much greater degree than the several times bigger and populous Russian Ukraine. Czechs were "unbeatable" in all the three categories (types of factors) of development – they were favoured by history. Slovaks' situation changed for the better in the end of World War I, but before it started, they did not differ significantly from the level of development of the national movement of Belarusians.

Першы Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі
Працоўныя матэрыялы
Том 1 (2012)

The First International Congress of Belarusian Studies
Working Papers
Volume 1 (2012)

Founders and Organizers
Political Sphere Institute of Political Studies (Palityčnaja Sfiera) (Belarus)
Vytautas Magnus University (Lithuania)
Institute of the Grand Duchy of Lithuania (Lithuania)

EuroBelarus International Consortium (Belarus)
Belarusian Institute for Strategic Studies (Belarus)
Našie Mnienije / Our Opinion Expert Community web-site (Belarus)
Novaja Eŭropa / New Europe online magazine (Belarus)
Arche journal (Belarus)
BelarusDigest online magazine (United Kingdom)
Flying University program (Belarus)
Konrad Adenauer Stiftung (Germany)
Agency of Humanitarian Technologies/ Centre for Social Innovations (Belarus)
East Politics Centre public institution (Lithuania)

Працоўныя матэрыялы Першага Міжнароднага Кангрэса даследчыкаў Беларусі, што адбыўся 23–25 верасня 2011 года ў Коўне, Літва. Тэксты прысвечаны актуальным даследаванням у галіне беларускай гісторыі, палітыкі, грамадства і культуры.

Working papers of the First International Congress of Belarusian Studies, which was held on September 23–25, 2011 in Kaunas, Lithuania. The texts cover topical research on Belarusian history, politics, society and culture.

UDK 323.2(476)(063)
Fi319

Web: http://icbs.lt, http://icbs.palityka.org/
e-mail: icbs@palityka.org
Tel. (BY) + 375 29 673 32 96
Tel. (LT) + 370 68 63 11 46
Fax. + 370 37 20 38 58